

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей
історичної науки

Дипломна робота на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
на тему
**ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКО-КРИМСЬКІ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ
XIII-XVI СТ.**

Виконала: студентка IV курсу,
групи ІАз-41

Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

Кравець Юлія Іванівна

Керівник:
кандидат історичних наук, доцент

Дебенко Василь Зіновійович

Рецензент:

Івано-Франківськ, 2026

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет **історії, політології і міжнародних відносин**

Кафедра **історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки**

Освітній рівень **«бакалавр»**

Спеціальність **032 «Історія та археологія»**

Затверджено на засіданні кафедри

Протокол № ____ від _____

Завідувач кафедри _____

_____ (підпис) _____ (прізвище, ініціали)
« ____ » _____ 20 ____ р.

ЗАВДАННЯ
НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ
ЗА ПЕРШИМ (БАКАЛАВРСЬКИМ) РІВНЕМ ВИЩОЇ
ОСВІТИ

Кравець Юлія Іванівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи: «Литовсько-польсько-кримські міжнародні відносини XIII-XVI ст.»,

Керівник роботи: Дебенко Василь Зіновійович, кандидат історичних наук, доцент.

2. Перелік питань, які потрібно розробити:

- проаналізувати джерельну базу та історіографію проблеми литовсько-польсько-кримських відносин XIII-XVI ст.;
- дослідити політичні передумови формування системи міжнародних відносин у Східній Європі в XIII-XV ст.;
- охарактеризувати процес утворення Кримського ханства та визначити його місце в міжнародній політиці регіону;
- розкрити основні напрями політики Великого князівства Литовського та Польського королівства щодо Кримського ханства;
- визначити особливості дипломатичних, військово-політичних відносин і роль литовсько-польсько-кримських взаємин у міжнародній політиці Східної Європи XV-XVI ст.

3. Дата видачі завдання _____

АНОТАЦІЯ

Назва роботи українською мовою:	Литовсько-польсько-кримські міжнародні відносини XIII-XVI ст.
Назва роботи англійською мовою	Lithuanian-Polish-Crimean international relations of the 13th-16th centuries.
Автор:	Кравець, Юлія Іванівна
Ключові слова:	литовсько-польсько-кримські відносини, Велике князівство Литовське, Польське королівство, Кримське ханство, міжнародні відносини, дипломатія, військово-політична взаємодія, Східна Європа XIII-XVI ст.
Бібліографічний опис:	Кравець Ю. І. Литовсько-польсько-кримські міжнародні відносини XIII-XVI ст. Івано-Франківськ, 2026. 69 с.
Короткий огляд (реферат):	<p>Бакалаврська робота присвячена дослідженню литовсько-польсько-кримських міжнародних відносин XIII-XVI ст. - важливого періоду формування політичної системи Східної Європи. У роботі проаналізовано джерельну базу та історіографію проблеми, визначено основні тлумачення взаємин між Великим князівством Литовським, Польським королівством та Кримським ханством. Дослідження висвітлює політичні передумови становлення регіональної системи міжнародних відносин у XIII-XV ст., зокрема процеси державотворення та змін владних структур у Східній Європі. Увагу приділено утворенню Кримського ханства та його ролі як важливого суб'єкта міжнародної політики, а також аналізу зовнішньополітичних стратегій Великого князівства Литовського і Польського королівства щодо Криму. Додатково розглянуто характеристики та особливості дипломатичних відносин, союзів і конфліктів між сторонами, зокрема військово-політичну взаємодію, що визначала співвідношення сил у регіоні. Окремий акцент зроблено на еволюції литовсько-польсько-кримських відносин у XV-XVI ст., їх впливі на міжнародну ситуацію у Східній Європі та ролі у формуванні міждержавних зв'язків. Автор оцінює ці відносини як складну систему співпраці та протистояння, що поєднувала дипломатичні домовленості з військовими конфліктами. У висновках підкреслюється значення литовсько-польсько-кримських взаємин як важливого чинника розвитку міжнародних відносин у регіоні та їх вплив на подальші історичні події.</p>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
РОЗДІЛ II. ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКО-КРИМСЬКИХ ВІДНОСИН У XIII-XV СТ.	10
2.1. Формування системи міжнародних відносин у Східній Європі в XIII-XV ст. 10	
2.2. Утворення Кримського ханства та його місце в міжнародній політиці регіону	16
2.3. Політика Великого князівства Литовського і Польського королівства щодо Кримського ханства.....	28
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКО-КРИМСЬКИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У XV-XVI СТ.	35
3.1. Дипломатичні відносини між Великим князівством Литовським, Польським королівством і Кримським ханством.....	35
3.2. Військово-політична взаємодія та конфлікти сторін	46
3.3. Роль литовсько-польсько-кримських відносин у міжнародній політиці Східної Європи	53
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	63

ВСТУП

Актуальність дослідження литовсько-польсько-кримських міжнародних відносин XIII-XVI ст. визначається потребою вивчення процесів, що формували політику Східної Європи в добу середньовіччя та раннього нового часу. У цей період відбувалося становлення держав, які були важливі у регіональній політиці, а їх взаємодія безпосередньо впливала на характер міждержавних зв'язків та розвиток прикордонних територій. Велике князівство Литовське та Польське королівство виступали політичними центрами, які проводили зовнішню політику, тоді як Кримське ханство стало вагомим чинником у військових і дипломатичних відносинах.

Взаємини між наведеними державами передбачали дипломатичні переговори, укладання угод, військові кампанії та домовленості. Упродовж досліджуваного періоду вони мали змінний характер, поєднуючи співпрацю і протистояння, що впливало на стабільність регіону. Дослідження цієї теми надає змогу простежити особливості політичної поведінки держав у прикордонному середовищі, де взаємодіяли різні культури та релігії. Вивчення дипломатичних і військових сторін взаємин уточнює характер політики кожної зі сторін та їх стратегічні інтереси.

Стан наукової розробки. Тема литовсько-польсько-кримських міжнародних відносин XIII-XVI ст. представлена у працях українських та західноєвропейських дослідників. Вагомий внесок у дослідження зробив М.Грушевський [2], який у своїй праці «Історія України-Руси» розкрив розвиток українських земель у складі Великого князівства Литовського та Польського королівства. В.Потульницький досліджував проблеми європейського середньовіччя та історіографії регіону [24]. Дослідження Д.Колодзейчика присвячені дипломатичним відносинам між Кримським ханством і Польсько-Литовською державою, зокрема аналізу мирних договорів [34]. Окремі питання взаємин Кримського ханства з сусідніми державами розглядали польські дослідники, які звертали увагу на військово-політичні чинники та роль Криму в регіональних конфліктах. В українській

історіографії проблема розроблялася у працях, присвячених історії козацтва, прикордонних територій та взаємодії зі степовим світом.

Разом із тим значна частина досліджень зосереджена на окремих державах або подіях, тоді як аналіз відносин висвітлений недостатньо, що зумовлює необхідність подальшого узагальнення наукових напрацювань та вивчення взаємодії Великого князівства Литовського, Польського королівства і Кримського ханства в окреслений період. Наразі простежується потреба аналізу взаємин між Великим князівством Литовським, Польським королівством і Кримським ханством без обмеження лише окремими складовими їх політики.

Об'єктом дослідження є система міжнародних відносин у Східній Європі XIII-XVI ст.

Предметом дослідження виступають політичні, дипломатичні та військові взаємини між Великим князівством Литовським, Польським королівством і Кримським ханством.

Метою роботи постає визначення особливостей формування, розвитку та функціонування литовсько-польсько-кримських міжнародних відносин у XIII-XVI ст., а також з'ясування їх впливу на політичну ситуацію в регіоні.

Для досягнення поставленої мети дослідження передбачено вирішення наступних **завдань**:

1. вивчити стан джерельної бази та історіографії проблеми;
2. проаналізувати політичні умови формування міжнародних відносин у Східній Європі XIII-XV ст.;
3. визначити особливості утворення Кримського ханства та його місце у регіональній політиці;
4. охарактеризувати політику Великого князівства Литовського та Польського королівства щодо Кримського ханства;
5. дослідити дипломатичні зв'язки між державами;
6. проаналізувати військово-політичну взаємодію та конфлікти сторін;

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від XIII ст., коли починає формуватися система міжнародних відносин у регіоні, до XVI ст. - часу активного розвитку та змін литовсько-польсько-кримських взаємин.

Територіальні межі дослідження передбачають землі Великого князівства Литовського, Польського королівства та Кримського ханства, а також прилеглі території Східної Європи, які входили до сфери їх політичного впливу.

Методи дослідження базуються на принципах історизму, об'єктивності та системності. У роботі використано загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) та історичні методи, зокрема історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, ретроспективний та системний аналіз, що дозволило всебічно дослідити предмет роботи.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання матеріалів дослідження при підготовці курсів з історії України, історії Східної Європи та міжнародних відносин, а також у подальших наукових дослідженнях.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на підрозділи, висновків та списку використаних джерел і літератури (45 одиниць).

РОЗДІЛ І. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історіографічне опрацювання литовсько-польсько-кримських міжнародних відносин XIII-XVI ст. почало формуватися у XIX ст., коли дослідники звернулися до систематизації літописів, хронік та актів [32, с.118]. У цей період історична наука переходила від описового викладу подій до аналізу джерел. Якщо ранні праці обмежувалися переказом літописів, то поступово історики почали звертати увагу на походження джерела, позицію автора, ступінь достовірності повідомлень та співставлення різних текстів.

У другій половині XIX ст. наука переходить до системного напрацювання щодо проблематики міжнародних відносин Східної Європи. Центральне місце у розвитку української історіографії посів М.Грушевський. У багатотомній праці «Історія України-Руси» він здійснив аналіз політичних відносин Литви, Польщі та Кримського ханства [2]. На відміну від попередників, М.Грушевський поєднав використання руських літописів, польських хронік, дипломатичних документів та актів, що дозволило йому реконструювати не лише окремі події, а й загальні зміни міжнародної політики регіону. Важливо, що дослідник розглядав українські землі не як периферію сусідніх держав, а як політичний простір, через який проходили дипломатичні процеси та війни. Разом із тим, праці М.Грушевського відображали особливості історичної науки початку XX ст. - основна увага зосереджувалася на політиці, тоді як соціальні та економічні складові взаємин висвітлювалися менш детально. Попри це, його дослідження стали фундаментом для подальшого вивчення литовсько-польсько-кримських відносин.

Подальший розвиток пов'язаний із працями І.Крип'якевича, який розширив джерельну базу досліджень та поглибив аналіз міжнародних процесів [18]. Історик використовував літописи, листування, міжнародні договори, хроніки та акти. На відміну від попередників, І.Крип'якевич приділяв увагу не лише опису військових конфліктів, а й аналізу причин їх виникнення, дипломатичної

підготовки і наслідків для українських земель, що дозволило розглядати міжнародні відносини як систему взаємопов'язаних політичних процесів.

Я.Длугош у праці «*Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*» створив одну з перших узагальнюючих хронік історії Польщі [37]. Для сучасних дослідників ця праця постає важливим джерелом фактографічного матеріалу, однак її необхідно використовувати критично. Автор подавав події з позицій польської держави, що позначилося на оцінці ролі Литви, руських земель і татар. Так хроніка Я.Длугоша містить значний обсяг інформації про дипломатичні зв'язки, військові кампанії та міждержавні угоди. Ю.Шуйський продовжив розвиток польської історіографії вже на науковому рівні. Він прагнув поєднати політику з критичним аналізом джерел, а також пояснити міжнародні процеси через особливості розвитку інституцій [42]. Його праці стали вагомим етапом переходу польської історичної науки від хронікального викладу до наукового дослідження міжнародних відносин.

Одним із найдавніших з джерел є руські літописи. Найбільш вагоме значення має Галицько-Волинський літопис, в якому наявні відомості про війни, дипломатію та боротьбу за вплив у південному регіоні [16]. Важливість джерела полягає у тому, що воно відображає події з позиції руських земель, дозволяючи простежити їх роль у політиці Східної Європи. Літопис має авторський характер, тому повідомлення потребують перевірки за допомогою інших джерел. Значення мають й литовсько-руські літописи, у яких зафіксовано взаємини Великого князівства Литовського з татарськими ордами та сусідніми державами [23]. Їх перевагою виступає наявність інформації про внутрішню політику Литви та дипломатію, однак недоліком залишаються окремі повідомлення, спрямовані на підкреслення ролі литовських князів у регіоні.

Цінними джерелами є також османські архівні матеріали, які допомагають досліджувати зовнішньополітичний статус Кримського ханства та його місце в Османській імперії. Зокрема їх значення полягає у можливості простежити політику залежності Криму від Османської держави та особливості дипломатичних відносин у Чорноморському регіоні. Однак використання

наведених джерел ускладнюється специфікою османської адміністративної документації.

Важливу інформацію містять й кримськотатарські хроніки. На відміну від руських чи польських джерел, вони відображають внутрішній погляд на політичні процеси у Кримському ханстві. У них містяться відомості про боротьбу за владу, дипломатичні зв'язки та військові кампанії. Разом із тим, ці джерела також мають політичний характер, оскільки створювалися при ханському дворі. Окрему групу становлять археологічні матеріали, які уточнюють дані джерел. Археологічні дослідження торговельних шляхів, укріплень та міських центрів підтверджують існування сталих економічних зв'язків між Литвою, Польщею та Кримським ханством. Особливо важливими виступають знахідки монет, ремісничих виробів та імпортованих товарів, які свідчать про активність міжнародної торгівлі.

Г.Ловмянський у дослідженнях «*Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*» приділяв увагу структурі Великого князівства Литовського [38]. На основі актів він аналізував механізми державного управління, процеси приєднання руських земель та функціонування адміністративної системи. Г.Самсонович у праці «*Historia Polski do roku 1795*» розглядав розвиток Польщі у ширшому історичному контексті [43]. Дослідник приділяв увагу військовим конфліктам із кочовими народами і впливу зовнішньої політики на внутрішній розвиток держави. Я.Куртика досліджував дипломатичні зв'язки Польщі з сусідніми державами та особливості міждержавної комунікації [44]. С.Плохій у праці «*The Gates of Europe*» розглядав історію регіону у контексті розвитку Східної Європи [40]. Він підкреслював, що Кримське ханство було не лише джерелом небезпеки, а й учасником дипломатичних та економічних процесів.

Економічні чинники литовсько-польсько-кримських взаємин тривалий час залишалися на периферії історичних досліджень, оскільки увага приділялася політичним та військовим подіям. Проте сучасна історіографія поступово долучила господарську проблематику до аналізу міжнародних відносин. Зокрема Н.Яковенко у своїх працях досліджувала торговельні зв'язки між регіонами та їх вплив на соціальні процеси [36]. Вона розглядала економічні зв'язки як важливу

складову політичної взаємодії та показувала зв'язок між розвитком торгівлі й зміною суспільних структур.

Методологія вивчення литовсько-польсько-кримських міжнародних відносин пройшла тривалий шлях розвитку. На ранньому етапі домінував описовий метод, заснований на переказі літописних повідомлень без належної критики джерел. Події переважно викладалися у тій послідовності, у якій вони були представлені у хроніках та літописах. У другій половині XIX ст. історики почали застосовувати порівняльний аналіз джерел, що дозволило виявляти суперечності між різними текстовими традиціями та уточнювати фактологічний матеріал.

У XX ст. сформувався критичний напрям історичних досліджень, у межах якого увага приділялася аналізу джерел та реконструкції політики на основі документальних матеріалів. Г.Ловмянський застосовував структурований підхід до аналізу документів Великого князівства Литовського [38], а Н.Яковенко поєднувала аналіз актів із дослідженням соціального контексту [36].

Отже, історіографія литовсько-польсько-кримських міжнародних відносин характеризується загальним методом дослідження проблеми, використанням різних джерел та прагненням до аналізу, що дозволяє більш повно відтворити політичні, дипломатичні та економічні процеси у Східній Європі XIII-XVI ст.

РОЗДІЛ II. ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКО-КРИМСЬКИХ ВІДНОСИН У XIII-XV СТ.

2.1. Формування системи міжнародних відносин у Східній Європі в XIII-XV ст.

У XIII столітті Східна Європа зазнала змін внаслідок монгольського вторгнення, яке розпочалося після битви на річці Калка 1223 року, коли об'єднані русько-половецькі сили зазнали поразки від воєначальників Чингісхана, що стало передвісником подальших масштабних походів на руські князівства. У 1237-1240 роках війська Батия здійснили систематичне завоювання територій Київської Русі, зруйнувавши Рязань, Володимир, Київ у 1240 році, що призвело до різкого занепаду політичної цілісності регіону і формування залежних відносин із майбутньою Золотою Ордою, яка постає як окреме політичне утворення у 1242 році [17, с.474]. Унаслідок цього виникла традиція сплати регулярної данини, яка постала основою взаємодії між руськими князями та ординською верхівкою, що супроводжувалося періодичними поїздками князів до Сарая для отримання ярликів на князювання, і за направленням дипломатичних місій із метою підтвердження визнання влади.

Західноєвропейські політичні центри, включно із Папською курією, реагували на події через відправлення місій до монгольських ханів, серед яких відомими є подорожі Джованні да Піан дель Карпіні у 1245-1247 роках та Вільгельма де Рубрука у 1253-1255 роках, що описували підпорядкування підкорених територій. Угорське королівство після поразки при Мохі 1241 року під владою короля Бели IV здійснювало відновлення державних інституцій і укріплення кордонів, що впливало на формування нових дипломатичних зв'язків із сусідніми руськими та степовими утвореннями [39, с.83]. Польські землі в середині XIII століття перебували у стані політичної розрізненості, що обмежувало здатність до централізованої зовнішньої політики, однак створювало

умови для приєднання галицько-волинських територій у сферу впливу польських правителів.

Монгольське панування не ліквідувало повністю місцеві князівські династії, однак змінило характер їх взаємин, оскільки конкуренція за ярлики та підтримку Орди формувала нову політику між руськими землями [11]. Поступово виникала дипломатія, у якій поєднувалися данницькі зобов'язання, військові союзи та періодичні переговори між різними центрами влади. Наслідком монгольської експансії постало зміщення торговельних маршрутів, які почали проходити через контрольовані Ордою території, що посилювало взаємозалежність між степовим простором і осілими державними утвореннями. Унаслідок Східна Європа вступає у період змін політичних відносин, де домінування Орди визначало умови існування більшості державних утворень до кінця XIV століття.

Поступове відновлення руських земель у другій половині XIII століття відбувалося в умовах тиску з боку Орди та зростання впливу західних сусідів. Так дипломатичні зв'язки між різними центрами влади дедалі частіше набували форм офіційних переговорів, що супроводжувалися обміном дарами та заручниками. До того ж, посилюється роль міст як проміжних пунктів торгівлі та дипломатії, оскільки міські громади отримують привілеї в обмін на лояльність до правлячих структур [41, с.6]. Вплив монгольської експансії поширювався не лише на політичну сферу, але ще й на військову організацію, оскільки руські князівства адаптували окремі елементи ординської тактики та мобільності кінних загонів.

У XIV столітті провідне місце у змінах політичних відносин у Східній Європі зайняло Велике князівство Литовське, яке за правління Гедиміна у 1316-1341 роках значно розширило свої володіння на землі сучасної Білорусі та частково України, долучаючи руські князівства у власну адміністративну структуру через систему васальних угод та місцевих династичних домовленостей. Під час правління Ольгерда у 1345-1377 роках відбулося подальше просування литовської влади на південь і схід, що призвело до залучення значної частини Чернігово-Сіверських та Київських земель у сферу литовського впливу [25]. У 1340-х роках після смерті галицько-волинського правителя Юрія-Болеслава Тройденевича

почалася боротьба за контроль над Галичиною і Волинню між Польщею та Литвою, а також частково Угорщиною, що тривала до середини XIV століття [19]. Польський король Казимир III Великий у період 1333-1370 років здійснював політику розширення на схід, унаслідок чого у 1349 році польські війська зайняли Галичину, а у 1366 році закріпили контроль над частиною Волині [27]. У той же час Велике князівство Литовське підтримувало складні відносини із Золотою Ордою, які поєднували військові сутички та періоди союзницьких домовленостей, оскільки литовські правителі змушені були врахувати ординський вплив на південних кордонах власних володінь.

У Балтійському регіоні значне місце продовжував займати Тевтонський орден, який з кінця XIII століття проводив військові дії проти литовських земель, що формувало трикутник конфліктів між Литвою, Орденом та Польщею [8]. Хрестоносні походи Ордену проти язичницької Литви мали також політичний вимір, оскільки дозволяли йому претендувати на підтримку Папської курії та європейських монархів, що впливало на міжнародне становище сторін конфлікту. Литовська експансія на руські землі супроводжувалася поступовим використанням руської писемності та правових норм у канцелярії князівства, що створювало умови для об'єднання різних етнокультурних груп у межах одного політичного утворення.

У наведений період формувались складні династичні зв'язки між литовською й руською знаттю, що посилювало взаємозалежність еліт і стабілізувало управління на приєднаних територіях. Польсько-литовські зв'язки, незважаючи на конфлікти, поступово набували форми переговорів щодо розподілу впливу у прикордонних регіонах. Важливим фактором залишалася економічна взаємодія через торговельні шляхи, які поєднували Балтійське узбережжя з Причорномор'ям, та стимулювала певну зацікавленість різних політичних центрів у контролі над транзитними територіями. Угорське королівство у цей період продовжувало відігравати роль у політичних процесах Галичини, хоча його вплив поступово зменшувався під тиском польської та литовської експансії [29].

У другій половині XIV століття політичні зміни у Східній Європі набули нового характеру через поступове послаблення впливу Золотої Орди, внутрішні конфлікти між претендентами на владу та зростання самостійності прикордонних територій, які раніше перебували у стані залежності від Сарая. У 1362 році відбулася битва на Синіх Водах, у якій війська Великого князівства Литовського під проводом Ольгерда завдали поразки ординським силам, що призвело до переходу значної частини Подільських земель під литовський контроль [5]. Після цього литовська експансія отримала можливість просування до узбережжя Чорного моря, де почали формуватися нові адміністративні центри, пов'язані з руською та тюркською елітою, що перебувала у складних відносинах із ханською владою.

У 1380 році відбулася Куликовська битва, у якій війська московського князя Дмитра Івановича протистояли військам Мамаю, що мало вагоме значення для формування політичної автономії північно-східних руських земель, хоча залежність від Орди остаточно не була ліквідована. У 1385 році було укладено Кревську унію між Великим князівством Литовським і Королівством Польським, унаслідок якої литовський князь Ягайло прийняв католицтво і став польським королем Владиславом II [20]. У 1386 році відбулося хрещення Литви, котре мало дипломатичний характер, адже легітимізувало литовську державу у відносинах із католицькими монархіями Європи та значно зменшило ідеологічне обґрунтування хрестових походів Тевтонського ордену проти литовських територій [41].

У 1392 році була укладена Острівська угода між Вітовтом і Ягайлом, яка врегулювала розподіл влади у Великому князівстві Литовському та посилила позиції Вітовта як фактичного правителя держави, що дозволило йому проводити активну зовнішню політику на півдні та сході [19]. У 1399 році відбулася битва на Ворсклі, у якій литовсько-руські війська зазнали поразки від ординського хана Тимур-Кутлуга, що тимчасово обмежило експансію Литви у степові регіони. У той же період Тевтонський орден продовжував активні військові дії проти Польщі та Литви; це підтримувало стан постійної конфронтації у Балтійському регіоні та формувало передумови для масштабного зіткнення початку XV століття. У 1410

році відбулася Грюнвальдська битва, у якій об'єднані польсько-литовські сили завдали поразки Тевтонському ордену, що змінило баланс сил у Центрально-Східній Європі та послабило вплив орденських структур у політиці [14, с.16].

У XV столітті розвиток міжнародних відносин у Східній Європі визначався остаточним занепадом Золотої Орди та появою на її території кількох самостійних політичних утворень, серед яких Кримське ханство, засноване у 1441 році Хаджі І Гераєм, стало одним із найвпливовіших гравців у Причорноморському регіоні. Після розпаду ординської єдності сформувалися Казанське, Астраханське та Сибірське ханства [12], що змінило характер відносин між осілими державами та степовими політичними центрами, оскільки замість єдиного ханського центру виникла система конкуруючих владних структур.

Велике князівство Литовське у розглянутий період продовжувало розширення на східні та південні території, однак змушене було враховувати як татарські набіги з боку Кримського ханства, так і зростаючий вплив Московського князівства. Московський правитель Іван III Васильович у другій половині XV століття проводив політику централізації, яка передбачала приєднання Новгородської республіки у 1478 році та ліквідацію її автономних інституцій [13]. У 1480 році відбулося «стояння на річці Угрі», яке вважається завершенням залежності Московської держави від Орди, оскільки війська Ахмата не змогли змусити Івана III відновити виплату данини [10]. У цей період посилювалися дипломатичні зв'язки між Москвою, Литвою та Кримським ханством, оскільки кожна зі сторін використовувала суперечності між іншими для зміцнення власних позицій у регіоні.

У 1453 році падіння Константинополя під ударами Османської імперії призвело до кардинальної зміни торговельних маршрутів у Причорномор'ї та Східному Середземномор'ї, що вплинуло на економічні інтереси чорноморських портів і генуезьких колоній у Криму. Генуезькі факторії в Каффі та інших містах Криму залишалися важливими торговельними центрами, через які проходила торгівля між Сходом та Європою. Османська експансія на Балкани та у Причорномор'я змінювала характер міжнародних відносин, адже нова імперія

формувала власні правила контролю над торговими шляхами та дипломатичними відносинами. Отже, в 1470-1490х роках у Великому князівстві Литовському та Польському королівстві активізувалися переговори щодо спільної оборони від татарських набігів [35].

Династичні зв'язки у XV столітті були важливі у регулюванні міжнародних відносин у Східній Європі, оскільки шлюби між правлячими домами Польщі, Литви, Угорщини та інших держав створювали мережу політичних зобов'язань, що впливала на розподіл сфер впливу у регіоні. Польсько-литовська співпраця після Кревської унії поглиблювалась, що проявлялося у спільних військових кампаніях проти Тевтонського ордену та у координації дій щодо Кримського ханства. Внутрішні суперечності між польською шляхтою та литовськими боярами періодично ускладнювали процес прийняття спільних рішень, що внаслідок вимагало проведення численних сеймових нарад і переговорів між представниками еліт [7].

Угорське королівство, особливо за правління МКорвіна у 1458-1490 роках, відіграло роль у центральноєвропейській політиці, підтримуючи конфлікти з Османською імперією та здійснюючи втручання у справи сусідніх держав. У 1470-1480-х роках Угорщина претендувала на вплив у руських землях, що посилювало конкуренцію з Польщею та Литвою за контроль над територіями [17, с.19]. Руські землі у складі Великого князівства Литовського продовжували зберігати власні правові традиції, що відображалося у використанні «Руської правди» та місцевих норм у судочинстві. Поступове формування адміністративних документів у канцелярії Литви, включно з ранніми редакціями правових записів, свідчило про розвиток письмової культури та уніфікацію управлінських практик. У цей період посилювалася роль православної церкви у збереженні культурної ідентичності руського населення, що мало значення для внутрішніх відносин у державі та взаємодії з католицьким Заходом.

Отже, у XIII-XV століттях у Східній Європі сформувалася складна система міжнародних відносин, визначальною рисою якої стало постійне суперництво між осілими державами та степовими політичними утвореннями. Монгольське

завоювання спричинило докорінну зміну політичної карти регіону, послаблення руських князівств та утворення залежності від Золотої Орди. Поступове послаблення ординського впливу створило умови для піднесення Великого князівства Литовського, зміцнення Польського королівства та формування нових центрів сили у Центрально-Східній Європі. Укладення Кревської унії, боротьба з Тевтонським орденом, експансія Литви на руські землі та виникнення Кримського ханства визначили новий баланс сил у регіоні. Важливу роль у міжнародних відносинах відігравали династичні союзи, торговельні шляхи, дипломатичні переговори та військові кампанії, які формували передумови для подальшого розвитку литовсько-польсько-кримських взаємин наприкінці XV - на початку XVI століття.

2.2. Утворення Кримського ханства та його місце в міжнародній політиці регіону

Після монгольської навали XIII століття політичний устрій Північного Причорномор'я зазнав змін, адже територія Кримського півострова опинилася в межах впливу Улусу Джучі, який відомий як Золота Орда, а місцеве населення, що складалося з різних етнічних груп, було залучено у систему ординської адміністрації через систему баскацького контролю та залежних правителів, що діяли від імені ханської влади [33]. У цей період литовські землі, які об'єднувалися навколо Великого князівства Литовського, поступово розширювали свій вплив на руські князівства, зокрема на Київщину, Поділля та Чернігово-Сіверщину, що створювало нові умови для зв'язків із ординськими володіннями в степовій зоні.

Польське королівство, яке після коронації Казимира III у XIV столітті зміцнювало адміністративні інституції, формувало інтерес до чорноморського напрямку через торговельні шляхи, котрі проходили через міські центри Руського королівства [3, с.49]. У Криму в цей час функціонували генуезькі торговельні колонії, серед яких особливе значення мали Кафа, Солдая та Чембало, які

перебували під контролем Генуезької республіки та виконували роль вузлів середземноморської торгівлі з чорноморським регіоном [3, с.51]. Ординська влада зберігала формальний суверенітет над степовими районами Криму, тоді як гірські та прибережні території перебували під впливом місцевих династичних груп та зовнішніх торговельних інтересів.

У другій половині XIV століття посилення внутрішньої кризи в Золотій Орді, пов'язане з династичними суперечками та розпадом централізованої влади, призвело до формування напівнезалежних улусів, що охоплювали різні частини колишньої ординської території [3]. Кримський регіон почав набувати окремого політичного значення, оскільки контроль над ним забезпечував доступ до морських торговельних маршрутів та податкових надходжень від транзитної торгівлі. Велике князівство Литовське в цей час активізувало політику на південному напрямку, оскільки князі литовської династії прагнули закріпити контроль над руськими землями, що раніше перебували під ординською зверхністю, використовуючи як військові, так і династичні засоби впливу.

Польська держава, у свою чергу, після укладення Кревської унії 1385 року почала формувати спільний політичний простір із Литвою, що створило нові умови для координації зовнішньої політики щодо степових територій [10]. Крим залишався регіоном, де перетиналися інтереси ординських ханів, генуезьких купців, литовських князів та польських монархів, хоча жодна зі сторін ще не мала стабільного контролю над усім півостровом. У першій половині XV століття дезінтеграція Золотої Орди досягла завершальної стадії, що спричинило появу окремих політичних утворень, серед яких найбільш значущими стали Кримське, Казанське та Астраханське ханства.

Формування Кримського ханства відбулося в умовах поступового розпаду ординської влади та боротьби різних чингізидських гілок за контроль над кримським престолом, а вирішальну роль у становленні нової династії відіграв Хаджі Гірей, який походив із роду Тука-Тимуридів та мав політичні претензії на владу в Криму, спираючись на підтримку місцевих тюркських угруповань і частини знаті, що прагнула відокремлення від Сараю [30]. У 1441 році Хаджі

Гірей здійснив утвердження своєї влади в Криму, що розглядається як дата оформлення Кримського ханства як самостійного політичного утворення, хоча його становище тривалий час залишалося залежним від зовнішнього тиску сусідніх сил [30]. Генуезькі колонії на узбережжі півострова зберігали економічну автономію та продовжували торгівлю з Італією та іншими регіонами Середземномор'я, що створювало взаємодію між ханською владою та міськими торговельними центрами.

Велике князівство Литовське встановлювало зв'язки з новою кримською владою через дипломатичні місії та обмін посольствами, оскільки литовські правителі прагнули використати кримський фактор у протистоянні із залишками ординських сил та у відносинах із Московським князівством. Польське королівство, пов'язане з Литвою через унію, поступово включалося в систему зв'язків із кримськими ханами, передусім через торговельні інтереси міст Русі та потребу безпеки південних кордонів. Хаджі Гірей, утверджуючи свою владу, змушений був балансувати між різними центрами впливу, оскільки його позиції залежали від підтримки місцевої знаті, військової сили та дипломатичних домовленостей із сусідніми державами. Після його смерті у 1466 році влада перейшла до його нащадків, що закріпило династію Гіреїв як правлячий рід Кримського ханства [30].

У другій половині XV століття ханство поступово перетворилося на важливого учасника міжнародних відносин у Східній Європі, оскільки його територія контролювала значну частину степових шляхів між Дністром, Дніпром та Нижнім Доном. Литовсько-польські правителі враховували кримський фактор у своїй політиці щодо південних земель, зокрема у питаннях оборони прикордонних територій та регулювання торгівлі. Кримське ханство підтримувало систему відносин із залишками ординських політичних утворень, що ще зберігали вплив у степах Поволжя. Генуезькі міста на узбережжі Криму залишалися економічно важливими до османського завоювання 1475 року, після якого політична ситуація в регіоні суттєво змінилася [9].

У другій половині XV століття відносини між Кримським ханством та Великим князівством Литовським почали набувати регулярного характеру, оскільки обидві сторони опинилися в умовах зростаючого тиску з боку Московського князівства, яке після правління Івана III розширювало контроль над північно-східними руськими землями, що змушувало литовських правителів шукати додаткові інструменти політичної рівноваги на південному напрямку через зв'язки з кримською династією Гіреїв [1, с.217]. У 1470-1480-х роках кримські хани неодноразово здійснювали походи на території Поділля та Київщини, що перебували під владою Литви, однак наведені дії не виключали дипломатичних домовленостей, оскільки практика взаємних посольств і тимчасових угод між ханами та литовськими князями зберігалася і за умов військових конфліктів.

Польське королівство, яке перебувало в унії з Литвою після Люблінської унії ще не була укладена, однак вже формувало спільні інтереси із литовською владою у сфері оборони південних земель Русі та забезпечення безпеки торговельних шляхів через Львів, Кам'янець-Подільський і Луцьк [21], що часто зазнавали нападів кримськотатарських загонів. У цей період кримське політичне керівництво використовувало практику союзів із різними претендентами на владу в ординському світі, зокрема підтримувало угруповання у боротьбі за спадщину Золотої Орди, що забезпечувало гнучкість зовнішньої політики ханів.

Роль у формуванні литовсько-кримських відносин відігравали прикордонні князі та місцева руська знать, яка часто виступала посередником у переговорах, оскільки мала досвід взаємодії як із литовською адміністрацією, так і зі степовими політичними структурами. У джерелах другої половини XV століття фіксуються випадки укладення тимчасових мирних домовленостей між великими князями литовськими та кримськими ханами, які передбачали взаємне невтручання у певні прикордонні зони та регулювання питань полонених і данини [36]. Кримське ханство в цей час поступово зміцнювало свої позиції завдяки підтримці Османської імперії, яка після завоювання Константинополя у 1453 році почала впливати на Чорноморський регіон, встановлюючи контроль над морськими

торговельними маршрутами та підтримуючи кримських ханів як союзників у протистоянні з генуезькими та венеційськими інтересами [15].

Після 1475 року, коли османи захопили генуезькі колонії в Криму, зокрема Кафу, політична та економічна структура півострова зазнала суттєвих змін, що посилило залежність ханства від османського військово-політичного впливу, хоча внутрішнє управління залишалося в руках династії Гіреїв. Велике князівство Литовське реагувало на ці зміни шляхом укріплення прикордонних фортець і розширення військової присутності в Подільському регіоні, однак повністю стримати степові набіги було неможливо через мобільність кримськотатарської кінноти та особливості прикордонної географії. Польська держава у другій половині XV століття дедалі більше долучалась до системи південних конфліктів, оскільки татари здійснювали напади не лише на литовські, але й на польські землі, що вимагало координації оборонних дій між двома державами [9].

У дипломатії даного періоду важливими постали договори про викуп полонених, оскільки работоргівля через Крим залишалася значним економічним чинником, який впливав на міжнародні відносини між Чорноморським узбережжям і Центральною Європою. Кримські хани використовували цю систему як джерело доходів, водночас підтримуючи гнучкі дипломатичні зв'язки з Литвою та Польщею, які намагалися мінімізувати масштаби набігів шляхом переговорів і виплат. Наприкінці XV століття ситуація у регіоні ускладнилася через посилення Московської держави та зміну балансу сил у Східній Європі [39, с.254]. Кримське ханство, своєю чергою, закріпило статус самостійного політичного гравця, який міг впливати на перебіг конфліктів між сусідніми державами шляхом тимчасових союзів і військових акцій.

Внутрішня структура Кримського ханства остаточно оформлювалася навколо влади ханського двору в Бахчисараї, який постав адміністративним центром політичного управління, де концентрувалися функції збору податків, організації військових походів і ведення дипломатичних переговорів із сусідніми державами. Хани династії Гіреїв, зокрема Менглі I Гірей, який правив у кілька періодів між 1467 та 1515 роками, відігравали визначальну роль у встановленні стабільних

зв'язків із Османською імперією, що надало ханству додаткові військові ресурси для впливу на регіональні процеси. У 1478 році Менглі I Гірей визнав верховенство султана Баязида II [4], що юридично закріпило васальний статус ханства щодо Османської імперії, однак у внутрішніх справах кримські правителі зберігали значний рівень автономії.

Литовсько-польські відносини з Кримом у даний час набували суперечливого характеру, оскільки одночасно існували дипломатичні канали та регулярні військові зіткнення. Після 1482 року, коли Менглі I Гірей здійснив напад на Київ і зруйнував місто, політична напруга між Литвою та Кримом різко зросла, хоча вже через кілька років знову фіксувалися спроби переговорів щодо стабілізації прикордонної ситуації [24, с.20]. Велике князівство Литовське в цей час опинилося в умовах одночасного тиску з боку Московії та Кримського ханства, що змушувало його керівництво шукати компроміси у зовнішній політиці та посилювати оборонні можливості прикордонних регіонів. Польське королівство зазнавало наслідків татарських набігів, що впливало на економічний розвиток південних воєводств і формування системи оборонних укріплень.

У перші десятиліття XVI століття литовсько-польсько-кримські відносини набули ще більшої напруги через одночасне посилення Московської держави, яка після битви під Ведрошею 1500 року та подальших військових кампаній почала витісняти Велике князівство Литовське з частини руських земель, що змусило литовську владу активніше шукати взаємин із Кримським ханством як потенційним союзником проти Москви, хоча такі союзи залишалися нестійкими через часті зміни політичних інтересів кримських ханів [5, с. 62]. Менглі I Гірей у різні періоди своєї діяльності укладав домовленості з московським великим князем Іваном III, а згодом і з Василієм III, що створювало для Литви додаткову загрозу, оскільки кримські татарські загони неодноразово брали участь у спустошливих походах на Київщину, Волинь і Поділля.

Польське королівство, пов'язане з Литвою династичними та політичними угодами, поступово формувало спільну оборонну політику щодо південного прикордоння, адже напади з боку Кримського ханства торкалися також

Малопольщі та Червоноруських земель. Кримське ханство остаточно закріпило свою роль у міжнародних відносинах Східної Європи як держава, яка могла впливати на конфлікти між великими сусідніми центрами влади через військові походи, дипломатичні домовленості та контроль над степовими шляхами, що з'єднували Чорне море з районами континенту [17, с.24]. Османська імперія, яка після завоювання Балкан і зміцнення на Чорному морі стала головною силою регіону, підтримувала кримських ханів у військових діях, одночасно використовуючи їх як інструмент тиску на держави Центрально-Східної Європи.

Велике князівство Литовське у відповідь на зростання загрози з півдня та сходу розбудовувало систему прикордонних фортець, зокрема в Києві, Брацлаві та Кам'янці-Подільському, однак ефективність заходів була обмежена через тактику швидких рейдів кримськотатарської кінноти, яка уникала тривалих облог і концентрувалася на захопленні ясиру [26, с.92]. Польська держава у першій половині XVI століття поступово переймала частину відповідальності за оборону південних рубежів, що пізніше стало однією з передумов створення регулярних військових формувань на кшталт реєстрового козацтва. У дипломатичних відносинах між Кримським ханством і Литвою важливе значення мали переговори про припинення набігів і викуп полонених, які проводилися через посередників, зокрема через руську шляхту та купецькі кола, що мали інтерес у збереженні стабільності торговельних маршрутів. У 1520-1530-х роках фіксуються періоди тимчасового зближення між Кримом і Литвою, коли обидві сторони координували дії проти Московської держави, однак такі союзи не мали сталого характеру через залежність кримських ханів від османської політики та внутрішні династичні конфлікти серед Гіреїв [36].

У середині XVI століття посилення Московського царства за Івана IV, який у 1547 році прийняв титул царя, змінило загальний баланс сил у Східній Європі, оскільки московська експансія на Казань у 1552 році та Астрахань у 1556 році послабила залишки постординського світу і змусила Кримське ханство переглядати власні зовнішньополітичні пріоритети [5, с.64]. У відповідь кримські хани частіше здійснювали походи на землі Литви та Польщі, намагаючись

компенсувати втрату впливу в поволзькому напрямку через посилення контролю Москви над східними торговельними шляхами. Литовсько-польська держава у цей період переживала внутрішні реформи, спрямовані на зміцнення адміністративного управління та військової організації, однак постійні татарські напади залишалися серйозним викликом для стабільності прикордонних регіонів.

Кримське ханство, перебуваючи у васальній залежності від Османської імперії, брало участь у її військових кампаніях проти Угорщини та Габсбурзької монархії. У відносинах із Литвою та Польщею ханство використовувало поєднання воєнного тиску та переговорів, що дозволяло отримувати викуп за полонених і періодичні виплати за так зване «умиротворення» степового кордону. У польсько-литовських джерелах середини XVI століття фіксуються численні скарги на спустошення Поділля та Волині, що свідчить про систематичний характер набігів і їх вплив на демографічні процеси регіону [5]. Кримське ханство зберігало здатність до швидкої мобілізації військових сил завдяки структурі кінноти, що базувалася на родоплемінних зв'язках і зобов'язаннях військової служби. Польсько-литовська держава поступово переходила до довготривалої політики укріплення південного кордону, що згодом постало основою формування козацьких військових структур на Дніпровському прикордонні.

У другій половині XVI століття литовсько-польсько-кримські взаємини набули складного характеру через завершення процесу інкорпорації Великого князівства Литовського до Речі Посполитої після Люблінської унії 1569 року, яка юридично об'єднала польську корону та литовську державу в єдину федеративну політичну основу [3]. Передача значної частини українських земель під адміністрацію польської корони, зокрема Поділля, Київщини та Брацлавщини, призвела до того, що польська сторона почала відповідати за оборону південного прикордоння, яке залишалося найбільш уразливим до кримськотатарських рейдів. Кримські хани активізували військові дії проти новоутвореної Речі Посполитої, використовуючи мобільність кінних загонів і систему глибоких рейдів у внутрішні райони українських воєводств, що призводило до людських втрат і масового полону населення.

Одним із найвідоміших епізодів цього періоду став похід 1571 року, під час якого кримськотатарські війська здійснили масштабний напад на Московське царство і спалили Москву [6]. Реч Посполита у відповідь на зростання загрози почала розбудовувати систему прикордонної оборони, залучаючи місцеву шляхту та формуючи постійні гарнізони у стратегічних містах, однак ці заходи не могли повністю зупинити швидкі набіги, які базувалися на уникненні прямого зіткнення з регулярними військами. У дипломатичних відносинах між Кримським ханством і Річчю Посполитою продовжували використовуватися механізми переговорів щодо викупу полонених, які залишалися елементом економічної взаємодії, оскільки значна частина ясиру продавалася через кримські ринки до Османської імперії та інших регіонів Середземномор'я. Османська імперія зберігала контроль над зовнішньою політикою Кримського ханства, що означало необхідність узгодження значної частини кримських військових дій із політичними інтересами султанського двору в Стамбулі.

Після 1570-х років відносини між Річчю Посполитою та Кримом залишалися нестабільними, оскільки одночасно існували періоди перемир'я і нових нападів [7]. Важливим фактором стала участь кримських загонів у міжнародних конфліктах Османської імперії, зокрема у війнах проти Габсбургів, що відволікало частину військових сил від північного напрямку, але не усувало загрози для українських земель. Литовська та польська шляхта у цей період дедалі більше усвідомлювала необхідність формування власних прикордонних військових сил, що поступово сприяло розвитку козацьких організацій на Нижньому Дніпрі, які виконували функції оборони та розвідки.

У першій половині XVII століття характер відносин між Річчю Посполитою та Кримським ханством поступово змінився через посилення ролі Запорозької Січі, яка стала самостійним військовим чинником у степовому регіоні та дедалі частіше вступала у прямі конфлікти з кримськотатарськими загонами, що ускладнювало традиційну систему прикордонної рівноваги. Кримські хани, зокрема Гази II Гірей та Іслям III Гірей, використовували козацький фактор у своїй зовнішній політиці, укладаючи тимчасові союзи з козацькою старшиною під час

конфліктів із Річчю Посполитою або Московською державою [14]. Козацькі походи на узбережжя Криму та османські міста, зокрема Кафу, призводили до взаємних репресивних акцій з боку ханських військ, що підтримувало високий рівень військової напруги у всьому Чорноморському регіоні.

Річ Посполита у цей час намагалася поєднати політику оборони кордонів із дипломатичними домовленостями про мир із ханами, однак нестабільність внутрішньої політичної ситуації у державі ускладнювала довготривале планування. Османська імперія розглядала Кримське ханство як важливий військовий ресурс, залучаючи татарську кінноту до великих кампаній у Центральній Європі, зокрема у війнах проти Габсбурзької монархії. У результаті кримське військо керівництво балансувало між участю у зовнішніх війнах Османської імперії та набігами на українські землі, що залишалися основним джерелом здобичі. У дипломатичній практиці Речі Посполитої дедалі більшого значення набували спроби укладання довготривалих угод про мир і регулювання прикордонних конфліктів, однак їх ефективність залишалася обмеженою через автономний характер дій кримських і козацьких військових формувань. У 1620-1630-х роках відносини між сторонами загострилися внаслідок масштабних козацько-татарських конфліктів, що охоплювали значну частину Причорномор'я і Подніпров'я та впливали на стабільність усієї східноєвропейської політичної системи [12].

У середині та другій половині XVII століття політика Кримського ханства в системі відносин із Річчю Посполитою зазнало суттєвих змін у зв'язку з великим козацьким повстанням під проводом Богдана Хмельницького, яке розпочалося у 1648 році та швидко переросло у масштабну війну [15, с.69]. Кримський хан Іслям III Гірей та його наступник Іслям III Гірей уклали союзи з козацькою старшиною, зокрема з Богданом Хмельницьким, що підтверджується участю татарських загонів у битвах під Жовтими Водами та Корсунем у 1648 році, де спільні дії козацько-татарського війська завдали серйозної поразки польській короні [45]. Союз між Гетьманщиною та Кримським ханством залишався ситуативним, оскільки ханська політика була зумовлена потребою отримання

ясиру та політичної вигоди, що неодноразово призводило до зміни позицій під час військових кампаній, зокрема під Берестечком у 1651 році, коли відхід татарських сил суттєво вплинув на результат бою.

Річ Посполита у цей період перебувала у стані військово-політичної кризи, що супроводжувалася повстаннями, втратами територій та зростанням залежності від переговорів із різними учасниками конфлікту, включно із Кримським ханством, яке залишалося важливим посередником у системі регіональних відносин. Османська імперія продовжувала здійснювати верховний контроль над зовнішньою політикою Криму, однак внутрішня автономія ханів дозволяла їм самостійно визначати участь у військових кампаніях. Після Андрусівського перемир'я 1667 року між Річчю Посполитою та Московською державою частина українських земель була поділена між двома державами, що змінило геополітичний контекст для Кримського ханства, яке тепер межувало з двома сильними політичними центрами [9].

У другій половині XVII століття кримські хани, зокрема Мехмед IV Гірей, брали участь у численних війнах Османської імперії, включно з кампаніями проти Речі Посполитої, зокрема під час польсько-турецької війни 1672-1676 років, коли кримські війська діяли спільно з османською армією у Подільському регіоні. Захоплення Кам'янця-Подільського у 1672 році стало одним із найважливіших військових епізодів цього періоду, який засвідчив тісну взаємодію між Османською імперією та Кримським ханством у протистоянні з Річчю Посполитою [37]. У дипломатії Речі Посполитої дедалі частіше використовувалися спроби укладення мирних договорів із ханством, однак вони мали тимчасовий характер через взаємну залежність від військових кампаній та економічної вигоди, пов'язаної з ясирною торгівлею.

У підсумковий період кінця XVII століття відносини між Річчю Посполитою та Кримським ханством поступово втрачали колишню гнучкість через виснаження ресурсів обох сторін та посилення Московської держави, яка після правління Петра I почала активно виходити до Чорного моря і змінювати стратегічний баланс у регіоні. Карловицький конгрес 1698-1699 років, що завершив війну між

Османською імперією та коаліцією європейських держав, до складу якої входила і Річ Посполита, закріпив втрату значних територій Османською імперією в Центральній Європі, що опосередковано вплинуло і на становище Кримського ханства як її васала.

Кримські хани дедалі частіше змушені були враховувати не лише інтереси Стамбула, але й зростаючий тиск Московської держави, яка поступово перетворювалася на головного суперника ханства у північному Причорномор'ї. Річ Посполита, ослаблена внутрішніми кризами, втрачала можливість ефективно контролювати південні воєводства, що зменшувало її вплив у відносинах із Кримом і робило дипломатичні угоди менш результативними. Унаслідок цього кримськотатарські набіги на українські землі продовжувалися, хоча їхня інтенсивність поступово змінювалася залежно від великих міжнародних конфліктів і османської політики. У XVIII столітті, яке виходить за межі досліджуваного періоду, але логічно завершує процеси, започатковані раніше, Кримське ханство опинилося під дедалі сильнішим тиском Російської імперії, що зрештою призвело до його ліквідації у 1783 році [8].

Отже, формування та розвиток литовсько-польсько-кримських відносин у XIV-XVII століттях відбувалися в умовах постійної зміни політичного балансу у Східній Європі, спричиненої занепадом Золотої Орди, виникненням Кримського ханства, посиленням Османської імперії та зростанням впливу Московської держави. Кримське ханство поступово перетворилося на важливий центр сили у Причорноморському регіоні, який поєднував військову активність, дипломатичні домовленості та контроль над степовими торговельними шляхами. Велике князівство Литовське, Польське королівство, а згодом Річ Посполита були змушені поєднувати оборонну політику з дипломатичними переговорами, прагнучи стримати татарські набіги та зберегти стабільність прикордонних територій.

Водночас взаємини між сторонами не обмежувалися лише військовими конфліктами, адже важливу роль відігравали торговельні зв'язки, викуп полонених, династичні зв'язки та тимчасові політичні союзи. Значний вплив на характер цих відносин мала Османська імперія, яка використовувала Кримське

ханство як інструмент реалізації власної зовнішньої політики у Центрально-Східній Європі. У підсумку литовсько-польсько-кримські взаємини стали одним із чинників формування військово-політичної ситуації у регіоні та суттєво вплинули на розвиток українських земель упродовж пізнього середньовіччя та раннього нового часу.

2.3. Політика Великого князівства Литовського і Польського королівства щодо Кримського ханства

Упродовж другої половини XIV-XV століть взаємини між Великим князівством Литовським, Польським королівством і Кримським ханством формувалися в умовах постійної військово-політичної нестабільності у степовому просторі Північного Причорномор'я, де після розпаду Золотої Орди виникло декілька політичних центрів, серед яких Кримське ханство під владою Хаджі I Герая, який закріпив свою владу близько 1441 року, посіло стратегічне становище завдяки контролю над торговими та військовими маршрутами між Чорним морем і внутрішніми територіями Східної Європи [5, с.33]. Велике князівство Литовське у цей період утримувало значні руські землі, зокрема Київщину, Поділля та Волинь, які перебували під загрозою степових нападів, що змушувало литовських правителів, починаючи з часів Казимира IV Ягеллончика, шукати інструменти стримування кримських набігів через дипломатичні зв'язки та тимчасові домовленості.

Польське королівство після Кревської унії 1385 року та подальшої персональної унії з Литвою в особі Ягайла отримало спільний стратегічний інтерес у південно-східному напрямі, оскільки території Галичини та Поділля зазнавали регулярних спустошливих рейдів, що мали вплив на демографічну структуру та господарське життя прикордонних земель [10]. У 1475 році, після підпорядкування Кримського ханства Османській імперії, дипломатичні зв'язки

між Кримом і польсько-литовською державою набули додаткового виміру, оскільки хан Менглі I Герай почав діяти у складній системі васальної залежності від султана, зберігаючи при цьому зовнішньополітичну активність, що проявлялася у зміні союзницьких орієнтацій між Великим князівством Литовським, Московським князівством та Польським королівством [7].

У 1482 році напад Менглі I Герая на Київ, який супроводжувався знищенням міських укріплень, став одним із найвідоміших прикладів кримської військової дії проти литовських володінь, що змусило Вільно активізувати переговори з ханським двором щодо обмеження подібних дій у майбутньому. Польський королівський двір у Кракові, особливо за правління Казимира IV та його синів, використовував дипломатичні місії до Бахчисарая як інструмент для тимчасового зменшення інтенсивності набігів, пропонуючи подарунки, викуп полонених та торгові привілеї купцям, які діяли через чорноморські порти, зокрема Кафу, що перебувала під контролем Османської імперії [26, с.101].

У середині XV століття значну роль у відносинах між сторонами відігравали прикордонні воєводи та старости, які мали повноваження вести переговори на місцях, укладати локальні домовленості та організувати оборону укріплених міст, таких як Кам'янець-Подільський, Бар та Луцьк. Чинником політики Кримського ханства щодо польсько-литовської держави залишалася економічна зацікавленість у работоргівлі, яка здійснювалася через кримські порти та степові шляхи, що визначало циклічний характер набігів, які чергувалися з періодами переговорів і тимчасових угод про ненапад.

У 1490-х роках дипломатичні зв'язки між Вільно та Бахчисараєм набули регулярного характеру, оскільки Велике князівство Литовське перебувало під тиском одночасних загроз з боку Московського князівства та Кримського ханства, що змушувало литовську адміністрацію розглядати можливість тимчасових компромісів для уникнення воєн на два фронти. Польське королівство, яке після 1492 року також стикалося з внутрішніми династичними змінами, підтримувало ідею використання дипломатії щодо Криму, однак розвивало систему

прикордонних укріплень і військових мобілізацій, які мали стримувати швидкі кінні рейди кримських загонів [45].

У другій половині XV століття політика Великого князівства Литовського щодо Кримського ханства набувала більшої гнучкості через одночасний тиск з боку Московської держави, яка після правління Івана III розширювала свої володіння у напрямі Чернігово-Сіверщини та Верхнього Подніпров'я [41, с.99]. У цей період польський королівський двір у Кракові підтримував аналогічні перемовини, оскільки території Руського воєводства та Поділля регулярно зазнавали нападів кінних загонів, що діяли швидко та мали на меті захоплення ясиру. У 1492 році смерть Казимира IV відкрила новий етап у відносинах між сторонами, оскільки розподіл влади між його синами у Польщі та Литві призвів до координаційної роз'єднаності, що дозволяло Кримському ханству активізувати рейдову діяльність на північні землі, зокрема у напрямі Київщини та Поділля [2].

У цей же час Менглі I Герай, який утримував владу в ханстві за підтримки Османської імперії, проводив політику балансу між Московією та польсько-литовською державою, укладаючи тимчасові домовленості, що дозволяли отримувати вигоди від обох сторін, включно з подарунками, викупам та торговими поступками. У 1494 році укладення мирних домовленостей між Литвою та Московією тимчасово змінило конфігурацію сил у регіоні, проте Кримське ханство продовжувало здійснювати рейди, оскільки економічна основа работоргівлі залишалася визначальною для степової економіки, а попит на невольників у чорноморських портах формував маршрути військових походів.

У польсько-литовських містах зростала роль оборонних старост, які координували ремонт укріплень і збір податків на утримання гарнізонів, що функціонували у Кам'янці-Подільському, Луцьку та Барі, а також підтримували зв'язок із коронним військом у випадку масштабних вторгнень. Дипломатичні зв'язки з Кримським ханством набували форми регулярних посольств, які перевозили матеріальні дари, що розглядалися як елемент підтримання тимчасової рівноваги між сторонами, хоча рівновага залишалася нестабільною через постійні зміни союзів ханського двору. Польська корона приділяла увагу морському

чиннику кримської політики, адже контроль Османської імперії над Чорним морем після 1475 року знанчо обмежував можливості прямої торгівлі, що змушувало купців використовувати посередницькі маршрути до чорноморських портів, де кримські правителі отримували доходи від транзиту товарів і полонених [13].

Литовська адміністрація у Вільно розглядала кримське питання у контексті загальної оборони руських земель, що перебували під її владою, тому значна частина політичних рішень у даному напрямі ухвалювалася разом із місцевою руською шляхтою, яка зацікавлена у збереженні господарських ресурсів регіону. Унаслідок політика щодо Кримського ханства не мала сталого характеру, оскільки кожна військова кампанія або дипломатична місія вимагала нових домовленостей, що фіксувалися у формі короткострокових угод про мир або ненапад.

У першій половині XVI століття взаємини між польсько-литовською державою та Кримським ханством набули ще більш складного характеру через активізацію Московської держави під час правління Василя III, який розширював вплив у напрямі Смоленська та Чернігова, що створювало додатковий тиск на Литву і посилювало її залежність від тимчасових домовленостей із Кримом. Польське королівство після вступу на трон Сигізмунда I Старого у 1506 році розпочало оборонні заходи на південно-східному прикордонні, включно із реконструкцією фортець та залученням шляхетського ополчення, що мало реагувати на швидкі рейди кримських загонів, які проникали до Галичини та Поділля.

У 1512-1514 роках, під час чергового загострення польсько-московських відносин, Кримське ханство використовувало ситуацію для здійснення походів на литовські землі, оскільки внутрішня нестабільність у регіоні відкривала можливості для отримання ясиру та здобичі [31]. У дипломатії вагоме місце мали послы з боку кримського двору, які прибували до Кракова та Вільно з вимогами викупів або підтвердження попередніх угод, що супроводжувалося політичним тиском через демонстрацію військової сили на прикордонних територіях. У 1520-х роках посилення османського впливу на Кримське ханство зумовлювало

зовнішньополітичний чинник, оскільки хан змушений був враховувати інтереси Стамбула, що обмежувало його автономію у виборі союзи [6, с.90].

Польсько-литовська держава реагувала на обставини шляхом зміцнення адміністративного контролю над прикордонними землями, де воєводи отримували розширені повноваження щодо організації оборони та збору коштів на утримання гарнізонів, а також координації дій місцевої шляхти у разі вторгнень. Економічні зв'язки через чорноморський регіон залишалися важливими, оскільки транзит товарів через кримські порти забезпечував доходи як для ханської влади, так і для купецьких спільнот польсько-литовської держави. У 1526 році після битви під Мохачем та послаблення Угорського королівства змінилася загальна геополітична ситуація в Центрально-Східній Європі, що вплинуло на політику щодо Кримського ханства, оскільки перерозподіл сил у регіоні змусив польсько-литовську державу враховувати можливість нових союзів та загроз. Кримське ханство продовжувало використовувати тактику швидких кінних рейдів, що дозволяло уникати тривалих кампаній, натомість отримувати значні ресурси через захоплення населення та худоби, що залишалося важливою економічною основою степового господарства. Унаслідок дипломатія між сторонами зберігала мінливий характер переговорів і конфліктів, де жодна зі сторін не могла досягти тривалого домінування.

У середині XVI століття польсько-литовська держава, котра поступово формувала передумови майбутньої Люблінської унії 1569 року, змушена була переглядати підходи до південно-східної політики через зростання загроз з боку Кримського ханства, що діяло у тісному зв'язку з Османською імперією, а також через триваючий тиск Московської держави, яка продовжувала експансію у напрямі білоруських і українських земель. У 1550-х роках прикордонні воєводства Польщі та Литви зазнавали регулярних нападів, що призводило до значних втрат населення та господарських ресурсів, а також до посилення ролі оборонних ініціатив місцевої шляхти [41, с.108].

Дипломатичні зв'язки з Кримським ханством залишалися інтенсивними, оскільки обидві сторони використовували переговори як інструмент тимчасового

зменшення напруги після військових рейдів, що часто завершувалися обміном полонених або укладенням короткострокових угод про ненапад. Польська корона під керівництвом Сигізмунда II Августа приділяла увагу координації дій із Литвою, оскільки спільна оборонна політика вимагала узгодженого фінансування та мобілізації шляхетських сил, що ставало дедалі складнішим через внутрішні фінансові обмеження держави [26, с.28]. У 1560-х роках Кримське ханство продовжувало використовувати внутрішні суперечності між польською та литовською елітою, а також між окремими магнатськими родами, що дозволяло здійснювати рейди на території Поділля та Київщини з високою ефективністю [17, с.32].

Зростала роль й османського фактора, оскільки Стамбул визначав межі кримської зовнішньої активності, зберігаючи за ханом автономію у питаннях степових походів, проте контролюючи стратегічні напрямки політики. Польсько-литовська держава у відповідь на це посилювала фортифікаційні роботи та залучала додаткові ресурси шляхетського ополчення для протидії кінним рейдам. Економічні втрати від нападів кримських загонів змушували місцеву адміністрацію запроваджувати додаткові податки та збори, які спрямовувалися на утримання гарнізонів і відновлення зруйнованих поселень. Дипломатичні місії до Бахчисарая в цей період були регулярними і часто налічували представників як польської, так і литовської сторони [24, с. 25].

У передумовах Люблінської унії та після її укладення у 1569 році політика Речі Посполитої щодо Кримського ханства набула централізованого характеру, оскільки об'єднання польських і литовських земель в межах однієї держави створило можливість для координації оборонних заходів на всьому південно-східному прикордонні, що було особливо важливо в умовах зростання кримських рейдів, які охоплювали території Поділля, Волині та Київщини [22]. У 1570-х роках за правління Стефана Баторія військова політика щодо Кримського ханства поєднувала оборонні заходи з активною дипломатією, оскільки Річ Посполита одночасно готувалася до конфліктів з Московською державою та намагалася уникати повномасштабної війни на південному напрямі [4, с.108].

Дипломатичні зв'язки з Бахчисараєм продовжувалися через посольства, які займалися питаннями обміну полоненими та визначенням умов тимчасового миру. Кримське ханство у цей період використовувало свої військові можливості як інструмент впливу на політику Речі Посполитої, поєднуючи рейди із переговорами. Польсько-литовська адміністрація намагалася протидіяти цим діям через розвиток системи прикордонних фортець і залучення реєстрового козацтва, яке поступово набувало організованого характеру та виконувало функції оборони південних рубежів.

У 1580-х роках, під час Лівонської війни, частина військових ресурсів Речі Посполитої була спрямована на північний театр бойових дій, що посилювало вразливість південних земель перед кримськими рейдами [5]. Дипломатичні зв'язки з ханством залишалися активними; обидві сторони були зацікавлені у збереженні можливостей для економічного обміну та уникненні повномасштабного конфлікту, який міг би завдати значних втрат. Унаслідок цього наприкінці XVI століття сформувалася складна система взаємодії між Річчю Посполитою та Кримським ханством, де військові зіткнення, дипломатичні переговори та економічні зв'язки взаємно визначали розвиток регіональної політики.

Отже, у другій половині XIV-XVI століттях взаємини між Великим князівством Литовським, Польським королівством, а згодом Річчю Посполитою та Кримським ханством формувалися під впливом постійної боротьби за контроль над прикордонними територіями та торговельними шляхами Північного Причорномор'я. Кримське ханство, спираючись на підтримку Османської імперії та використовуючи мобільність степової кінноти, стало одним із ключових військово-політичних чинників регіону. Польсько-литовська держава, своєю чергою, поєднувала оборонні заходи з активною дипломатією, намагаючись стримати кримські набіги через систему тимчасових угод, викуп полонених і посольських місій до Бахчисарая.

Водночас посилення Московської держави змушувало сторони періодично шукати ситуативних союзів та компромісів. Важливу роль у цих відносинах

відігравали економічні чинники, зокрема контроль над чорноморською торгівлею та работоргівлею, а також діяльність прикордонної адміністрації й розвиток оборонної системи на українських землях. У результаті до кінця XVI століття сформувалася складна система литовсько-польсько-кримських відносин, у якій військові конфлікти, дипломатичні переговори та економічна взаємодія були тісно взаємопов'язаними та визначали політичну ситуацію у Східній Європі.

РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКО-КРИМСЬКИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У XV-XVI СТ.

3.1. Дипломатичні відносини між Великим князівством Литовським, Польським королівством і Кримським ханством

Відносини між Великим князівством Литовським і Кримським ханством формувалися у другій половині XV століття на тлі розпаду Золотої Орди та появи Кримського ханства під владою династії Гераїв, при цьому перші зв'язки мали характер як воєнного протистояння, так і дипломатичних домовленостей, що виникали через потребу контролю над північнопричорноморськими землями та торгівельними шляхами, які з'єднували Чорноморський регіон із внутрішніми територіями Східної Європи. За правління великого князя литовського Казимира IV Ягеллончика у 1440-1492 роках відбувалися перші спроби врегулювання відносин із ханом Хаджі I Гераєм, який у 1441 році закріпив владу в Криму; обидві сторони уникали тривалих воєнних конфліктів через нестабільність внутрішніх становищ і потребу у союзниках проти Великого князівства Московського [8].

У 1470-1480-х роках активізувалися татарські набіги на південні землі Литовської держави, зокрема на Київщину та Поділля, що викликало відповідні військові дії литовських князів та формування тимчасових мирних угод, які супроводжувалися обміном посольствами та викупом полонених, що було типовим для тогочасної дипломатії степового та осілого світів [18, с. 232]. У 1475 році, після встановлення османського контролю над узбережжям Криму, міжнародне становище ханства змінилося, оскільки потрапило у залежність від Османської імперії, однак зберігало значну автономію у внутрішніх і зовнішніх відносинах, що дозволяло продовжувати переговори з Литвою та Польщею щодо кордонів і військових дій [2].

Литовські правителі намагалися використовувати суперечності між кримськими ханами та їх суперниками у степовому регіоні, підтримуючи зв'язок із різними претендентами на владу в Бахчисараї. У 1480-х роках укладалися домовленості про тимчасове припинення нападів татарських загонів на литовські землі, причому домовленості мали усний характер або фіксувалися через посередництво послів, які діяли при дворі кримських ханів і литовських князів. У цей самий час відносини між Литвою та Польщею впливали на характер відносин із Кримом, оскільки після укладення Кревської унії 1385 року та подальшої інтеграції династії Ягеллонів обидві держави дедалі частіше координували свої дії щодо степового фактору.

У дипломатії кінця XV століття вагому роль відігравали переговори щодо ясиру, який становив значну частину військової здобичі кримських татар, і повернення полонених часто ставало предметом окремих місій литовських послів до Бахчисарая. У 1490-х роках, за правління Менглі I Герая, який підтримував союзницькі відносини з Іваном III Московським, виникли складні відносини, оскільки Велике князівство Литовське опинилося перед потребою стримування московської експансії та татарських нападів. Литовська дипломатія прагнула нейтралізувати загрозу шляхом укладення перемир'їв, які супроводжувалися подарунками або обіцянками торгівельних преференцій [5, с.78]. У 1502 році відбувся значний похід Менглі I Герая на Київ, який завершився руйнуванням

міста, що стало одним із найтрагічніших епізодів у відносинах між Литвою та Кримським ханством, а також показало обмеженість дипломатичних домовленостей у разі зміни політичної кон'юнктури [5, с.80].

Попри це, вже на початку XVI століття відновилися переговори між сторонами, оскільки обидві політичні одиниці потребували стабілізації південних кордонів і контролю над степовими шляхами. У 1506 році після смерті Олександра Ягеллончика і приходу до влади Сигізмунда I Старого відбулася нова хвиля дипломатичних зв'язків із Кримом, які мали на меті зменшення частоти татарських нападів на українські землі Великого князівства Литовського [13]. Посольські місії частіше фіксувалися письмово, що свідчить про поступову інституціоналізацію дипломатичної практики між сторонами, хоча значна частина домовленостей продовжувала ґрунтуватися на особистих домовленостях правителів та їх найближчих представників.

У першій третині XVI століття литовсько-кримські відносини залишалися нестабільними - набіги татарських загонів чергувалися з короткочасними мирними угодами, які не завжди виконувалися в повному обсязі, що було зумовлено внутрішньою боротьбою в Кримському ханстві та впливом Османської імперії на політику ханів [4, с.109]. Польське королівство дедалі активніше долучалося до переговорів, оскільки після остаточного оформлення польсько-литовської унії в Любліні 1569 року відносини з Кримом набули спільного характеру [35, с. 86].

У першій половині XVI століття дипломатичні відносини між Великим князівством Литовським, Польським королівством і Кримським ханством набули більш регулярного характеру через зростання загрози з боку Великого князівства Московського, яке після правління Івана III та Василя III розширювало свої володіння, що змушувало Литву і Польщу шукати тимчасові домовленості з кримськими ханами, зокрема з Менглі I Гераєм та його наступниками. У 1510-1520х роках відбувалися численні дипломатичні місії до Бахчисарая, які мали на меті утримання кримських загонів від вторгнень у Поділля, Волинь і Київщину [41]. Значну роль відігравала діяльність польського короля Сигізмунда I Старого,

який у 1506-1548 роках координував зовнішню політику з великим князем литовським, намагаючись створити умови для стабілізації південного прикордоння через переговори з Кримським ханством, що перебувало у залежності від Османської імперії, але зберігало власну дипломатичну ініціативу [13].

У 1520-1530-х роках кримські набіги залишалися регулярними, однак паралельно тривали переговори про перемир'я, які уклалися на різні терміни і часто порушувалися [6, с.97]. У 1530-х роках особливої ваги набули відносини щодо викупу ясиру, оскільки значна кількість населення українських земель опинялася у полоні після татарських нападів, і литовсько-польська адміністрація була змушена організовувати фінансові збори для повернення полонених, що відбувалося через церковні та міські структури. У 1540-х роках відносини між сторонами ускладнилися через посилення впливу Османської імперії на Кримське ханство, оскільки Стамбул вимагав участі татарських військ у своїх кампаніях, що збільшувало частоту походів на північні землі [44].

Попри це, польсько-литовська дипломатія продовжувала укладання перемир'їв із ханами. У цей період вагоме місце займали прикордонні фортеці, які ставали центрами оборони та місцями збору інформації про рух татарських загонів. У 1550-х роках, під час правління Сигізмунда II Августа, відносини з Кримським ханством набули ще більшої складності через загострення московсько-литовських воєн, зокрема війни 1558-1583 років, яка вплинула на перерозподіл сил у регіоні та змусила сторони використовувати дипломатичні інструменти для тимчасового зниження рівня конфліктності [3, с.52]. Кримські хани нерідко виступали як союзники то Литви і Польщі, то Московії, залежно від політичних обставин і обіцянок сторін. У 1560-х роках переговори між сторонами поступово підводили до нового виду відносин, які після Люблінської унії 1569 року об'єднала Литву і Польщу в одну державу Річ Посполиту.

Подальший розвиток дипломатичних відносин між Великим князівством Литовським, Польським королівством і Кримським ханством у другій половині XVI століття відбувався на тлі посилення конкуренції між Річчю Посполитою та

Московською державою, що після Лівонської війни 1558-1583 років набуло напруженого характеру через боротьбу за вихід до Балтійського моря та контроль над руськими землями. У 1560-х роках, за правління Девлета I Герая, відбувалися регулярні походи татарських загонів на території Волині, Поділля та Київщини, що змушувало польсько-литовську сторону вести тривалі переговори про перемир'я, які мали тимчасовий характер [14, с.18]. У 1571 році похід Девлета I Герая на Московію, який завершився спаленням Москви, змінив баланс сил у регіоні, оскільки показав значний військовий потенціал Кримського ханства та його здатність впливати на політику в Східній Європі. Наведене змусило Річ Посполиту уважніше ставитися до дипломатичних відносин із Бахчисараєм.

У 1570-х роках прикордонні воєводи мали прямий досвід взаємодії з татарськими загонами та могли передавати інформацію про рух військ до центральної влади у Кракові та Вільні, що впливало на формування дипломатичних інструкцій [6, с.40]. У 1577-1582 роках під час чергового загострення Лівонської війни відносини з Кримським ханством набули додаткового значення, оскільки обидві сторони використовували переговори для стримування взаємних нападів та для отримання тимчасових переваг у війні проти Московської держави [13]. У цей період кримська дипломатія поєднувала обіцянки нейтралітету з фактичними рейдами на українські землі, що ускладнювало виконання домовленостей і створювало постійну нестабільність у прикордонних регіонах.

Польський король Стефан Баторій у 1576-1586 роках намагався впорядкувати відносини з Кримом через систему посольств та переговорів, однак реальні результати залежали від внутрішніх рішень ханського двору та позиції Османської імперії, яка контролювала зовнішньополітичні кроки Бахчисарая [4, с.113]. У дипломатії даного часу важливе місце займали питання викупу полонених, оскільки ясир залишався елементом кримських походів, а його повернення потребувало значних фінансових витрат з боку шляхетських родин і міських громад. У 1580-х роках переговори дедалі частіше фіксувалися письмово польською та латинською мовами [26, с.47]. Але значна частина домовленостей

продовжувала мати усний характер, що створювало простір для різного тлумачення зобов'язань і призводило до нових конфліктів на прикордонні.

У 1590-х роках за правління Сигізмунда III Вази відносини з Кримським ханством знову загострилися через участь татарських загонів у походах Османської імперії проти Речі Посполитої [43]. Дипломатичні місії до Бахчисарая часто мали завдання не стільки досягнення тривалого миру, скільки тимчасового зменшення інтенсивності набігів на українські землі. У 1595 році переговори з ханом Гази II Гераєм відбувалися на тлі складної ситуації у Молдавії та Валахії, де інтереси Речі Посполитої, Османської імперії та Кримського ханства перетиналися найчастіше. У 1596 році після битви під Цецорою дипломатичні відносини активізувалися через потребу стабілізації ситуації на південному напрямку, однак результати залишалися обмеженими через продовження воєнних дій у регіоні.

На початку XVII століття дипломатичні відносини між Річчю Посполитою та Кримським ханством розвивалися в умовах зростання козацького фактора, оскільки Запорозька Січ дедалі частіше здійснювала морські та сухопутні походи проти Османської імперії та кримських володінь, що у відповідь викликало татарські рейди на українські землі. У 1605-1610 роках переговори з ханом Селяметом I Гераєм мали на меті стримування взаємних нападів між козаками та татарами, однак реальні результати залишалися нестійкими через відсутність повного контролю сторін над своїми військовими підрозділами. Польсько-литовська дипломатія дедалі частіше намагалася використовувати посередництво османського двору у Стамбулі, оскільки Кримське ханство перебувало у формальній залежності від султана, що давало можливість впливати на рішення ханів через вищу інстанцію.

У 1610-х роках за правління Сигізмунда III Вази відбувалися численні місії до Бахчисарая, які були спрямовані на укладання угод про припинення нападів у прикордонних воєводствах. У 1614-1615 роках після козацьких походів на узбережжя Чорного моря відбулося різке загострення відносин, що призвело до нових кримських набігів [41, с.154]. В 1620-1621 роках під час Хотинської війни дипломатичні відносини між сторонами втратили регулярність, оскільки військові

дії між Річчю Посполитою та Османською імперією визначали загальний характер відносин у регіоні. У 1621 році після Хотинської битви переговори з кримськими представниками відновилися з метою закріплення нових умов співіснування, однак вони мали короткий ефект через продовження козацько-татарського протистояння.

У 1620-1630-х роках посольства до Бахчисарая супроводжувалися вимогами щодо обмеження козацьких рейдів, що було складним завданням через автономний характер козацьких військових структур. Шляхетські посланці мали досвід перебування у прикордонних регіонах і могли оцінювати реальний стан безпеки на місцях. У 1630-х роках за правління Владислава IV Вази відбувалися спроби створення ширших домовленостей із Кримським ханством, які передбачали взаємне стримування нападів, однак ініціативи нагтовхувалися на опір як з боку козацтва, так і з боку частини татарських беїв [8].

У 1637-1638 роках після козацьких повстань переговори втратили регулярний характер, оскільки внутрішні конфлікти у Речі Посполитій впливали на можливість ведення стабільної зовнішньої політики [31]. У 1640-х роках напередодні Хмельниччини відносини між сторонами знову загострилися через накопичення протиріч у прикордонних землях [5, с.114]. В 1648 році початок повстання під проводом Богдана Хмельницького різко змінив конфігурацію взаємодії у регіоні, оскільки Кримське ханство стало одним із союзників козацького війська проти Речі Посполитої, що завершило попередній етап дипломатичних відносин і відкрило нову фазу політичних відносин у Східній Європі.

У 1648-1654 роках хан Іслям III Герай підтримував Богдана Хмельницького у військових діях проти польської корони, що закріпило тимчасовий союз між козацькою державою та Кримом і змінило характер їх взаємин [30]. Після Переяславських домовленостей 1654 року та переходу частини українських земель під протекцію Московської держави ситуація ускладнилася через появу нового сильного учасника переговорів, який почав впливати на баланс сил у регіоні. У 1650-1660-х роках Річ Посполита намагалася відновити відносини з

Кримським ханством для протидії московській експансії, що призводило до тимчасових угод і нових військових коаліцій, які часто змінювали свій склад [9].

У 1667 році Андрусівське перемир'я між Річчю Посполитою та Московією не врахувало інтересів Кримського ханства, що викликало нові конфлікти та посилення татарських набігів на прикордонні території [38]. У 1670-1680-х роках за правління Мехмеда IV Герая та інших ханів відбувалися активні дипломатичні відносини з Варшавою, спрямовані на врегулювання ситуації на Правобережній Україні, однак переговори часто не давали тривалого результату через втручання Османської імперії та внутрішні конфлікти у самій Речі Посполитій [15, с.72]. У 1683 році після Віденської битви та поразки Османської імперії від коаліції європейських держав змінилася загальна міжнародна ситуація, що вплинуло і на кримсько-польські відносини.

В 1690-х роках переговори між сторонами відбувалися на тлі поступового занепаду міжнародного впливу Кримського ханства та посилення позицій Речі Посполитої у союзі з Габсбургами. У 1699 році Карловицький мир завершив тривалу війну між Османською імперією та коаліцією європейських держав, що вплинуло і на кримсько-польські відносини, оскільки змінилося співвідношення сил у Чорноморському регіоні [8]. У кінці XVII століття дипломатичні відносини між Річчю Посполитою та Кримським ханством втратили попередню інтенсивність через поступове зменшення ролі ханства як самостійного чинника міжнародної політики та зростання впливу великих імперій у регіоні.

Початок XVIII століття для дипломатичних відносин між Річчю Посполитою та Кримським ханством відзначався різкою зміною міжнародної ситуації у Східній Європі через Північну війну 1700-1721 років [8], у якій брали участь Швеція, Московська держава, Саксонія, Данія та Річ Посполита, а кримський чинник дедалі частіше використовувався як інструмент тиску з боку Османської імперії та союзних їй політичних сил. У 1700-1710-х роках переговори між сторонами відбувалися через посередників, оскільки безпосередні поїздки посольств ставали небезпечними через активні бойові дії у регіоні та нестабільність влади у самій Речі Посполитій, де внутрішні конфлікти шляхти знижували ефективність

зовнішньої політики. У 1709 році після поразки шведського короля Карла XII під Полтавою та переходу Івана Мазепи під протекцію Османської імперії ситуація на південному напрямку ускладнилася, оскільки Кримське ханство опинилося у стані підвищеної військової активності через загострення османсько-російських відносин.

У 1710-1713 роках під час Прутського походу Петра I та укладення Прутського договору 1711 року дипломатичні відносини між Річчю Посполитою та Кримом здійснювалися опосередковано через османський двір, що визначало залежність ханських рішень від стамбульської політики [4]. Кримські загони брали участь у військових операціях Османської імперії проти Московської держави, що зменшувало інтенсивність рейдів на польсько-литовські землі, однак не ліквідувало повністю загрози на прикордонні території. У 1720-1730-х роках Річ Посполита перебувала у стані внутрішньої політичної слабкості, що відображалось на її дипломатичних можливостях у переговорах із Кримським ханством [11].

Кримське ханство залишалося учасником османської військової політики, що призводило до участі татарських військ у кампаніях на Балканах і на північному Причорномор'ї, а також до періодичних набігів на українські землі Речі Посполитої. У 1733-1735 роках під час війни за польську спадщину дипломатичні відносини набули нового значення, оскільки різні претенденти на польський трон намагалися отримати підтримку зовнішніх сил, зокрема Османської імперії та пов'язаного з нею Кримського ханства [11]. У 1735-1739 роках під час чергової російсько-турецької війни кримські війська діяли як частина османської коаліції, що змусило Річ Посполиту обмежувати відносини з Бахчисараєм через ризик втягнення у ширший конфлікт. У 1739 році Белградський мир завершив війну між Османською імперією та коаліцією європейських держав, що частково змінило баланс сил у регіоні та вплинуло на характер кримсько-польських відносин, які стали ще більш залежними від рішень Стамбула.

У 1740-1750-х роках дипломатія між сторонами мала переважно оборонний характер, оскільки Річ Посполита намагалася зменшити втрати від татарських

набігів шляхом локальних домовленостей із кримськими представниками та прикордонними беями, які не завжди підпорядковувалися центральній владі ханства [6, с.102]. Прикордонні старости та воєводи самостійно вступали в відносини з татарськими загонами для викупу полонених і тимчасового припинення нападів, що створювало паралельні канали дипломатії поза центральними столицями. У 1760-х роках ситуація у Східній Європі знову загострилася через посилення Російської імперії після реформ Петра I та його наступників, що поступово витісняло Річ Посполиту з ролі рівноправного учасника міжнародних переговорів. У 1768-1774 роках під час російсько-турецької війни Кримське ханство опинилося у критичному становищі, оскільки бойові дії охопили значну частину Причорномор'я і призвели до втрати стабільності ханської влади, а дипломатичні відносини з польською стороною фактично були підпорядковані загальній військовій ситуації [28].

В 1772 році перший поділ Речі Посполитої між Російською імперією, Пруссією та Австрією змінив статус польсько-литовської держави, що зменшило її можливості у веденні самостійної дипломатії з Кримським ханством. У 1774 році Кючук-Кайнарджійський мир між Російською імперією та Османською імперією формально визнав незалежність Кримського ханства від Стамбула, однак фактичний вплив Росії на ханські справи різко зріс, що обмежило канали переговорів із Річчю Посполитою [28]. У 1780-х роках кримсько-польські відносини набули завершального характеру, оскільки Кримське ханство втрачало можливість самостійно формувати зовнішню політику через посилення російської присутності у регіоні. У 1783 році анексія Криму Російською імперією остаточно припинила існування ханства як суб'єкта міжнародної дипломатії, що завершило багатовіковий етап відносин між Річчю Посполитою та Кримським ханством [43].

Кінець XVIII століття позначив остаточне згорання будь-яких форм дипломатичних відносин, що історично існували між Великим князівством Литовським у складі Речі Посполитої, Польським королівством та Кримським ханством, оскільки після анексії Криму Російською імперією зник сам політичний суб'єкт, із яким протягом попередніх століть формувалися переговорні практики,

військово-політичні домовленості та тимчасові угоди про мир. У цей період Річ Посполита вже перебувала у стані державної кризи, яка завершилася остаточним поділом її територій між Російською імперією, Пруссією та Австрією у 1795 році, що означало ліквідацію польсько-литовської державності як такої та автоматичне припинення її зовнішньополітичної діяльності у традиційних формах [5]. Втрата суб'єктності Речі Посполитої означала, що можливість відновлення переговорів із кримським політичним середовищем зникла повністю, оскільки всі території колишнього польсько-литовського простору були залучені до імперських адміністративних структур.

У науковій літературі XIX століття, зокрема в працях польських істориків В.Смоленського та О.Бальцера, а також українських дослідників М.Грушевського та І.Крип'якевича, наведені процеси розглядалися як завершення тривалого періоду взаємодії осілої державності Центрально-Східної Європи зі степовими політичними утвореннями Причорномор'я. Кримське ханство виступало не лише як військовий противник або союзник у різні періоди, але й як постійний учасник дипломатичних відносин, у яких поєднувалися переговори про мир, обмін полоненими, встановлення торговельних режимів та тимчасові військові союзи, що змінювалися залежно від міжнародної ситуації. Для Великого князівства Литовського та Польського королівства дані відносини мали стратегічне значення, оскільки визначали безпеку південних і південно-східних кордонів, а також впливали на внутрішню політику через постійну необхідність фінансування оборони та викупу ясиру [1, с.319]. Для Кримського ханства взаємодія з польсько-литовською державою та згодом Річчю Посполитою була джерелом економічних ресурсів і політичної гнучкості, оскільки дозволяла балансувати між інтересами Османської імперії, Московської держави та держав Центральної Європи.

Упродовж XV-XVIII століть дипломатичні відносини поступово переходили від епізодичних переговорів і усних домовленостей до більш формалізованих посольських місій із письмовою фіксацією умов, однак цей процес ніколи не набув повної стабільності через військову активність на прикордонних територіях та залежність кримської політики від рішень Стамбула. Після ліквідації

Кримського ханства у 1783 році та поділів Речі Посполитої у 1772, 1793 і 1795 роках сформувався новий геополітичний простір Східної Європи, у якому попередні форми тристоронньої дипломатії втратили практичне значення і були замінені імперськими механізмами міжнародних відносин Російської, Османської, Австрійської та Пруської держав.

Отже, дипломатичні відносини між Великим князівством Литовським, Польським королівством, Річчю Посполитою та Кримським ханством у XV-XVIII століттях мали складний і мінливий характер, поєднуючи воєнне протистояння, тимчасові союзи та постійні переговори щодо безпеки кордонів, викупу полонених і контролю над степовими територіями. На характер цих відносин істотно впливали Османська імперія, Московська держава та внутрішня політична ситуація кожної зі сторін. Попри часті конфлікти й нестабільність домовленостей, дипломатичні зв'язки відігравали важливу роль у формуванні міжнародних відносин Східної Європи ранньомодерного періоду та стали важливим чинником політичної історії регіону.

3.2. Військово-політична взаємодія та конфлікти сторін

Після остаточного закріплення влади Менглі I Герая в Криму у 1478 році відносини ханства з Великим князівством Литовським набули конфліктного характеру, оскільки кримська політична еліта за підтримки Османської імперії розглядала землі Поділля, Київщини та Волині як джерело здобичі й засобів політичного тиску. В 1480-х роках відбувалися систематичні напади кримськотатарських загонів на південні рубежі Великого князівства Литовського, зокрема на Київське та Подільське воєводства, що супроводжувалося руйнуванням укріплених пунктів і захопленням полонених, яких вивозили через Каффу до османських ринків рабів. Польське королівство, яке перебувало в унії з

Литвою після Кревської унії 1385 року, поступово втягувалося в оборонні заходи проти степових вторгнень, хоча ступінь залученості польської шляхти залишався нерівномірним через внутрішні політичні суперечки та різницю в інтересах регіональних еліт [41].

У 1482 році напад Менглі I Герая на Київ, який завершився спаленням міста та захопленням населення, став одним із наймасштабніших ударів по південних землях Великого князівства Литовського, що змусило великого князя Казимира IV Ягеллончика активізувати дипломатичні відносини як з Кримом, так і з Османською імперією [19]. Попри тимчасові домовленості між литовською владою та кримським ханом, укладені для стабілізації прикордонної ситуації, ці угоди мали обмежену дію, оскільки економічна зацікавленість кримської сторони у полоні та здобичі переважала довгострокові політичні зобов'язання. У 1490-х роках конфліктність зростає через загострення суперечностей між Великим князівством Литовським і Московською державою, що опосередковано впливало на позицію Кримського ханства, яке іноді діяло як союзник Москви у протидії литовському впливу на руських землях [41, с.232].

Польське королівство в цей час посилювало власні оборонні лінії на південно-східних теренах, зокрема на Поділлі, де формувалися замкові укріплення для стримування набігів, що засвідчує поступову мілітаризацію прикордонних територій. Литовсько-польська унія створювала підстави для координації військових дій, однак відсутність єдиного постійного командування призводила до повільної реакції на швидкі рейди кримських загонів, які використовували мобільність кінноти та знання степових шляхів. У 1497 році похід польського короля Яна I Ольбрахта проти Молдавії, що мав на меті встановлення контролю над дунайськими шляхами, завершився відступом польських військ під тиском молдавсько-османських та кримськотатарських сил, що показало обмеженість експансійних можливостей польської корони в регіоні Чорного моря [18, с. 244]. Після даної кампанії кримське ханство посилює свою активність у північному напрямку, використовуючи ослаблення польсько-литовських сил для проведення нових рейдів у глибину Поділля та Волині.

У дипломатичній площині Велике князівство Литовське неодноразово надсилало посольства до Бахчисарая з метою укладення перемир'їв, проте ці домовленості швидко втрачали силу. У структурі кримськотатарських походів вагоме місце посідали ногаї, які виступали як союзні сили ханства і брали участь у рейдах на території Русі. Польсько-литовська сторона розробляла систему сторожової служби на південному прикордонні, яка базувалася на використанні місцевої шляхти та укріплених замків, проте її ефективність залишалася обмеженою через масштабність степової території та швидкість пересування кримської кінноти.

У 1502 році черговий великий похід Менглі I Герая досяг районів Києва та Чернігова, що спричинило значні демографічні втрати та економічні руйнування, а також продемонструвало нездатність литовської адміністрації повністю контролювати південні рубежі [42]. Кримське ханство у цей період виступало не лише як джерело військової загрози, але і як активний учасник дипломатичних комбінацій у Східній Європі, підтримуючи баланс сил між Литвою, Польщею та Московією.

Початок XVI століття позначився загостренням воєнних дій між Великим князівством Литовським, Польським королівством і Кримським ханством, що було пов'язано як із внутрішньою кризою у Великому князівстві Литовському після смерті великого князя Олександра Ягеллончика у 1506 році, так і з активізацією політики Менглі I Герая, який прагнув закріпити вплив Криму на південноруських землях. Уже в 1502-1503 роках кримськотатарські загони здійснювали великі рейди на Київщину та Брацлавщину, що супроводжувалося руйнуванням сільських поселень і масовим виведенням населення у полон; масштаби цих нападів значно перевищували попередні десятиліття. Після 1506 року, коли Сигізмунд I Старий став великим князем литовським і польським королем, відносини з Кримським ханством набули структурованого характеру, оскільки новий правитель намагався поєднати дипломатичні домовленості з військовою обороною південного прикордоння [11].

Менглі I Герая, який перебував у союзі з Московською державою Василя III, координував дії проти Великого князівства Литовського, що особливо проявилось у кампаніях 1507-1508 років, коли московсько-кримський тиск призвів до великого повстання Михайла Глинського на території Литви. Повстання, яке почалося у 1508 році, мало складну політику і було підтримане частиною місцевої руської знаті, однак його поразка посилила вразливість південних і східних земель Великого князівства Литовського перед новими татарськими рейдами [19]. Кримські загони не лише здійснювали класичні набіги, але й використовували тактику глибоких рейдів із розвідкою слабких ділянок оборони, що дозволяло їм уникати значних втрат і завдавати максимального економічного удару.

Польське королівство, перебуваючи в персональній унії з Литвою, поступово розширювало свою участь у протидії кримським нападам, однак основний тягар оборони залишався на литовських і місцевих руських силах. У 1512-1514 роках, під час нової ескалації литовсько-московського протистояння, Кримське ханство знову використало ситуацію для серії набігів на Волинь і Поділля, що свідчило про його гнучку зовнішньополітичну стратегію, яка дозволяла чергувати союзи залежно від поточного балансу сил у регіоні [82].

Важливим став 1514 рік, коли після поразки литовських військ під Оршею литовська держава опинилася в стані значного військового виснаження, чим одразу скористалися кримські загони, посиливши тиск на південні землі. Польська шляхта обговорювала необхідність створення постійної прикордонної оборони, однак реалізація наведених планів ускладнювалася фінансовими обмеженнями та політичними суперечностями між королівською владою і магнатерією. Після смерті Менглі I Герая у 1515 році його наступники продовжили політику активних рейдів, хоча характер взаємин із Литвою та Польщею поступово набував складної дипломатичної форми, де війна та переговори існували паралельно [39, с.72].

У 1520-х роках кримське ханство вже діяло в умовах тіснішої залежності від Османської імперії, що впливало на масштаб і напрямки його військових операцій, зокрема намагання утримувати баланс між інтересами в Чорноморському регіоні та власними економічними потребами, пов'язаними з работоргівлею [40].

Литовсько-польська сторона у відповідь формувала систему укріплень на Поділлі та Київщині, зокрема посилюючи значення Кам'янця-Подільського як стратегічного центру оборони південно-східного прикордоння. Дипломатичні відносини з Бахчисараєм залишалися регулярними, і обидві сторони неодноразово укладали тимчасові перемир'я, які, однак, не усували глибинних причин конфлікту. У 1524 році великий похід кримських татар досягнув значних територій Волині, що продемонструвало обмеженість можливостей литовської сторони у швидкому реагуванні на мобільні рейдові дії степових сил [5].

Середина XVI століття відзначалася подальшою зміною характеру взаємин між Великим князівством Литовським, Польським королівством і Кримським ханством, що відбувалося на тлі поступового ослаблення міжнародних позицій Литви. Після 1526 року, коли Кримське ханство зазнало чергових внутрішніх династичних змін, його зовнішня політика набула більш узгодженого характеру щодо дій Османської імперії, що відобразилося на частоті та спрямованості рейдів у північному напрямку [29]. У 1530-х роках кримські загони продовжували здійснювати регулярні напади на Волинь, Поділля та Київщину, причому кампанії дедалі частіше виконували функцію політичного тиску на польсько-литовську владу з метою отримання викупів та дипломатичних поступок. У 1534-1537 роках, під час чергової литовсько-московської війни, Кримське ханство підтримувало Москву, що дозволяло Василю III здійснювати тиск на східні рубежі Великого князівства Литовського, тоді як південні землі зазнавали кримських вторгнень [45].

Стратегія створювала для литовсько-польської унії ситуацію значного військового навантаження, оскільки ресурси розподілялися між кількома напрямками оборони. У 1540-х роках, після смерті Сигізмунда I Старого у 1548 році та переходу влади до Сигізмунда II Августа, польсько-литовська держава вступила в період поступової централізації оборонної політики, однак реальні можливості реалізації цих планів залишалися обмеженими через фінансову залежність від шляхетського сейму [7, с.9]. Кримське ханство зберігало високу мобільність своїх кінних загонів, які використовували степові комунікаційні

шляхи для швидкого проникнення в глиб територій Поділля та Волині, завдаючи значних втрат місцевому населенню та господарству.

У 1545-1547 роках зафіксовано низку великих нападів на прикордонні землі, які супроводжувалися захопленням великої кількості ясиру, що залишалося одним із головних економічних ресурсів Кримського ханства [9]. Польська та литовська адміністрації поступово вдосконалювали систему прикордонних укріплень, посилюючи роль замків у Барі, Кам'янці-Подільському та Луцьку, а також розширюючи мережу сторожових пунктів, що дозволяло частково реагувати на набіги ще на ранніх етапах їх розвитку. Дипломатичні відносини між сторонами не припинялися, і обміни посольствами між Вільно та Бахчисараєм залишалися регулярною практикою. У 1550-х роках, після формування Лівонської війни 1558 року, Кримське ханство продовжувало використовувати ситуацію багатofронтowego протистояння для здійснення рейдів на південні території Литви, що виснажувало оборонні ресурси держави [13].

Польське королівство активніше залучалося до спільної оборони, оскільки загроза з боку степу впливала на безпеку південно-східних воєводств Корони. У 1552 році великий похід кримських татар досягнув глибоких районів Волині, що спричинило значні демографічні втрати та підкреслило обмеженість традиційної замкової оборони перед мобільними кінними загонами. У середині XVI століття посилилася роль ногайських орд, які діяли як союзники Кримського ханства і брали участь у рейдах на землі Великого князівства Литовського, що ускладнювало можливість передбачуваної оборони та вимагало постійної мобілізації місцевих сил. У 1557 році укладення Люблінської унії ще не відбулося, однак процеси політичного зближення Польщі та Литви вже впливали на координацію оборонних заходів проти Кримського ханства [21]. Кримська сторона продовжувала діяти в межах трикутника взаємин із Османською імперією та Великим князівством Московським, що дозволяло їй маневрувати між різними союзницькими зобов'язаннями залежно від поточної політичної кон'юнктури.

Після 1569 року, коли Люблінська унія юридично об'єднала Польське королівство і Велике князівство Литовське в єдину Річ Посполиту, військово-

політична взаємодія з Кримським ханством увійшла в нову фазу, оскільки адміністративне включення більшої частини українських земель до складу Корони Польської змінило характер прикордонної оборони та збільшило протяжність територій, відкритих для кримськотатарських рейдів [21]. У 1570-х роках кримські походи під проводом ханів Девлета I Герая та його наступників досягали значної глибини Поділля, Волині та Руського воєводства. Значним став похід 1575 року, коли кримські загони спустошили значні території південно-східних воєводств [16].

Річ Посполита намагалася поєднати дипломатичні відносини з Бахчисараєм із формуванням системи постійної оборони, однак реальна ефективність заходів залишалася обмеженою через фінансові труднощі та внутрішні конфлікти між королівською владою і шляхетськими сеймиками. У 1580-х роках, на тлі Лівонської війни та боротьби за вплив у Східній Європі між Річчю Посполитою та Московською державою, Кримське ханство знову активізувало свої рейди, використовуючи ослаблення північних і східних рубежів польсько-литовської держави [8]. У 1589 році великий похід кримських татар під проводом Гази II Герая завдав значних втрат Поділлю, що вкотре виявило стратегічну вразливість регіону навіть за умов формального об'єднання оборонних ресурсів Польщі та Литви. У 1590-х роках зростаючу роль у протистоянні почали відігравати козацькі формування Запорозької Січі, що здійснювали самостійні операції проти Кримського ханства та османських володінь [7]. Кримське ханство, у відповідь на посилення козацьких дій, активізувало координацію з Османською імперією, що проявлялося у тиску на дніпровський регіон. Річ Посполита продовжувала дипломатичні відносини з Бахчисараєм, укладаючи тимчасові мирні домовленості, які не усували структурного конфлікту інтересів, пов'язаного з контролем над степовими шляхами та джерелами здобичі.

У 1593-1595 роках під час чергових військових напружень у регіоні кримські загони здійснювали рейди на Волинь і Брацлавщину, що збігалось з внутрішніми політичними кризами в Речі Посполитій і посиленням магнатських конфліктів [4]. Наприкінці XVI століття поступово сформувалася ситуація, за якої взаємини між

Річчю Посполитою та Кримським ханством набули характеру постійної прикордонної війни, де періоди переговорів чергувалися з масштабними вторгненнями, а стабільність регіону визначалася не довготривалими угодами, а балансом сил між Османською імперією, Кримським ханством, Річчю Посполитою та Московською державою.

Отже, упродовж кінця XV - XVI століття відносини між Великим князівством Литовським, Польським королівством і Кримським ханством характеризувалися постійним поєднанням військового протистояння та дипломатичних переговорів. Кримськотатарські набіги на українські землі стали важливим чинником політичного й економічного виснаження прикордонних територій, тоді як польсько-литовська сторона була змушена розвивати систему оборони та шукати тимчасові компроміси з Бахчисараєм. Водночас залежність Кримського ханства від Османської імперії та його союзницькі відносини з Московською державою перетворювали регіон на простір постійної боротьби за вплив у Східній Європі, де мирні угоди здебільшого мали короткочасний характер.

3.3. Роль литовсько-польсько-кримських відносин у міжнародній політиці Східної Європи

Відносини між Великим князівством Литовським, Польським королівством та Кримським ханством упродовж XV-XVII століть формували складну систему дипломатичних, воєнних і торговельних взаємодій, які впливали на політичну рівновагу Східної Європи, де після занепаду Золотої Орди виникли нові центри сили, що конкурували між собою за контроль над степовими просторами, чорноморськими комунікаціями та прикордонними територіями. Після утворення Кримського ханства у 1441 році під владою Хаджі I Герая та поступового утвердження його залежності від Османської імперії з 1475 року, регіональна політика набула неоднорідного характеру, оскільки ханство одночасно проводило воєнні походи проти земель Великого князівства Литовського і Корони Польської,

але й підтримувало періоди дипломатичного зближення, обумовлені взаємною вигодою у протистоянні Московському великому князівству [5].

У другій половині XV століття литовські правителі, зокрема Казимир IV Ягеллончик, змушені були реагувати на регулярні татарські рейди, що досягали Київщини, Поділля та Волині, руйнуючи господарські структури та стимулюючи розвиток системи прикордонної оборони, яка поєднувала замкову інфраструктуру та шляхетські загони [17, с.40]. Паралельно кримські хани використовували мобільність кінних загонів для отримання ясиру та здобичі, що перетворювалося на важливий економічний ресурс ханства, залучений у широкі торговельні мережі Османської імперії. Після укладення Кревської унії 1385 року та подальшого політичного зближення Польщі й Литви, зовнішньополітичні рішення дедалі частіше приймалися з урахуванням необхідності спільного реагування на кримськотатарський фактор, який ставав постійним елементом стратегічного планування в регіоні [44].

У 1480-х роках, після остаточного падіння монгольського впливу на московські землі, Велике князівство Московське почало активну експансію на захід, котра створила тристоронню конкуренцію між Литвою, Московією та Кримом, де хан Менглі I Герай неодноразово укладав тимчасові союзи з Іваном III проти литовських володінь, зокрема у 1482 році, коли було здійснено напад на Київ. Польсько-литовська сторона використовувала дипломатичні канали для встановлення тимчасових перемир'їв із ханами, що підтверджується численними посольствами кінця XV століття, які фіксували обмін дарами, викуп полонених і регулювання прикордонних конфліктів.

Після Люблінської унії 1569 року, коли було створено Річ Посполиту, характер відносин із Кримським ханством набув більш структурованої форми, оскільки нова держава змушена була координувати оборонну політику на величезному прикордонному просторі Подніпров'я, де регулярні набіги кримських загонів ставали фактором демографічних втрат і економічної нестабільності [22]. Дипломатичні відносини часто регулювалися через систему викупу ясиру та обміну посольствами, що відображено у документах королівської

канцелярії Сигізмунда I Старого та Сигізмунда II Августа, де фіксувалися спроби стабілізації прикордонної ситуації через переговори. Торговельна взаємодія проявлялась у функціонуванні шляхів, що з'єднували Поділля та Причорномор'я з османськими ринками, де литовські та польські купці взаємодіяли з кримськотатарськими посередниками, що контролювали транзит худоби, зерна та ремісничих виробів.

У XVI столітті поширення набули тимчасові військові союзи між ханами та польсько-литовськими правителями, які формувалися під час внутрішніх криз у ханстві або під час османських військових кампаній у Балканському регіоні. Вагомим чинником залишалася система васальних відносин Кримського ханства з Османською імперією, яка обмежувала самостійність ханів у зовнішній політиці, але не виключала їх автономії у виборі напрямів рейдів і союзів із сусідніми державами. У 1570-1580-х роках, під час правління Стефана Баторія, польсько-литовська держава здійснила спроби реформування прикордонної оборони, що було пов'язано з необхідністю протидії як московському, так і кримському тиску.

Наприкінці XVI століття посилилася конкуренція за контроль над степовими територіями, що зумовило значне збільшення масштабів військових походів. У 1620-1630-х роках, під час османсько-польських воєн, кримськотатарські загони брали участь у великих кампаніях, зокрема у битві під Цецорою 1620 року та Хотинській війні 1621 року, що демонструє їх залученість у ширші міжнародні конфлікти регіону [41]. Політичні рішення кримських ханів часто визначалися балансуванням між інтересами Османської імперії та можливостями отримання вигоди від відносин із Річчю Посполитою, що формувало багатошаровий характер регіональної дипломатії.

Після початку повстання під проводом Богдана Хмельницького у 1648 році Кримське ханство під керівництвом Ісляма III Герая спочатку вступило у союз із козацькими силами, що було зафіксовано під час битви під Жовтими Водами та Корсунем, де участь татарських загонів зумовила військовий успіх повстанців проти польської коронної армії [19]. Співпраця залишалася несталою, оскільки кримська політика визначалася необхідністю підтримання рівноваги між вигодами від

союзів і обов'язками перед Османською імперією, яка мала вирішальний вплив на зовнішні рішення ханів. Після Зборівського договору 1649 року відносини між сторонами не набули тривкої стабільності, оскільки продовження воєнних дій зумовлювало зміну союзів і повторне залучення кримських загонів у різні коаліції залежно від воєнної ситуації.

У 1651 році під час Берестецької битви кримські сили відійшли від козацького війська, що стало одним із чинників поразки Хмельницького. Після Переяславської угоди 1654 року та входження частини козацьких земель у сферу впливу Московської держави регіональна рівновага ще більше ускладнилася [10], оскільки Річ Посполита опинилася у стані війни одночасно з Московією та Швецією, тоді як Кримське ханство використовувало ситуацію для здійснення самостійних рейдів і переговорів із різними сторонами конфлікту. Андрусівське перемир'я 1667 року між Річчю Посполитою та Московською державою закріпило поділ українських земель по Дніпру. Хан Селім I Герай та його наступники продовжували балансувати між підтримкою Османської імперії та отриманням матеріальних вигод від походів на землі Речі Посполитої, що налічувало набіги на Поділля, Брацлавщину та Київщину.

Бучацький мир 1672 року між Річчю Посполитою та Османською імперією, укладений після військової поразки польських сил, закріпив втрату Подільського воєводства на користь Османської держави, що вплинуло і на кримськотатарські дії, оскільки ханство отримало додаткові можливості для розширення військових операцій у регіоні [9, с.8]. Під час Чигиринських походів 1677 та 1678 років кримські війська разом з османськими силами брали участь у спробах встановлення контролю над стратегічними територіями Наддніпрянщини. Бахчисарайський мир 1681 року між Московською державою, Османською імперією та Кримським ханством закріпив кордон по Дніпру та визнав існування нейтральної зони між державами, що стало дипломатичним результатом багаторічного конфлікту та визначило нові правила взаємодії у регіоні.

У межах домовленостей Кримське ханство отримувало можливість контролювати степові території північного Причорномор'я, тоді як Річ Посполита

втрачала частину впливу на ці простори, але зберігала дипломатичні канали для викупу полонених і регулювання прикордонних конфліктів. У 1683 році, під час кампаній Священної ліги проти Османської імперії, Річ Посполита під проводом Яна III Собеського змінила напрям зовнішньої політики, що призвело до протистояння з колишніми союзниками Османами та кримськими силами, які діяли у складі османських армій. Віденська битва 1683 року стала переломним моментом у загальноєвропейському балансі сил [17], однак кримськотатарські загони продовжували участь у військових діях на південному та східному напрямках, зберігаючи роль у військовій системі ханства.

Упродовж кінця XVII століття дипломатичні відносини між Варшавою та Бахчисараєм існували навіть у періоди воєнних дій, що підтверджує стійкість використання переговорів, викупу полонених та тимчасових перемир'їв як частини політики регіону. Зміни кордонів після серії воєнних договорів між Московією, Османською імперією та Річчю Посполитою призвели до переформатування торгівельних маршрутів, у яких Кримське ханство зберігало роль посередника між степовими та осілими територіями. У результаті тривалої взаємодії трьох центрів влади сформувався простір політичної конкуренції та ситуативних союзів, у якому жодна зі сторін не могла досягти остаточної переваги без урахування військових і дипломатичних можливостей інших учасників процесу.

У першій половині XVIII століття взаємини між Річчю Посполитою, Кримським ханством та іншими центрами сили Східної Європи зазнали змін через поступове ослаблення як самої Речі Посполитої, так і Кримського ханства, що було зумовлено зростанням впливу Російської імперії після реформ Петра I та закріпленням нових геополітичних змін після Північної війни 1700-1721 років. Кримське ханство, перебуваючи у васальній залежності від Османської імперії, діяло в межах зовнішньополітичних рішень Стамбула, що обмежувало його самостійність у веденні переговорів із Річчю Посполитою та Російською імперією, хоча практика локальних рейдів і прикордонних конфліктів продовжувала існувати як елемент економічної та військової діяльності еліти. Після Карловицького

конгресу 1698-1699 років і підписання Карловицького миру 1699 року Османська імперія втратила значні території в Центральній Європі, що вплинуло на загальну стратегію її володінь, включно із Кримом, який поступово втрачав роль активного експансійного суб'єкта щодо західного напрямку [42].

Річ Посполита, ослаблена внутрішніми конфліктами шляхти та економічною дезінтеграцією, втрачала здатність до ефективної прикордонної політики, що робило її території більш уразливими до зовнішніх втручань, зокрема з боку кримськотатарських загонів, які продовжували здійснювати набіги, хоча їх масштаб поступово зменшувався через зміну військових технологій і посилення оборонних систем сусідніх держав. Важливим етапом стала зміна російсько-кримських відносин у першій половині XVIII століття, коли після Прутського походу 1711 року та подальших договорів Османська імперія тимчасово відновила контроль над частиною регіональних процесів, однак загальне посилення Російської імперії залишалось визначальним для подальшої долі Кримського ханства [11].

Упродовж даного часу кримська політична еліта, включно з ханами Девлет II Гераєм та його наступниками, змушена була реагувати на зростання тиску з боку Росії, яка поступово формувала власну систему прикордонних укріплень і колонізаційних практик у степовій зоні, що змінювало традиційні умови функціонування кримськотатарської військової мобільності. Річ Посполита втрачала здатність виступати рівноправним учасником переговорів із Кримом, оскільки внутрішня слабкість державних інституцій обмежувала можливість формування довготривалих стратегій щодо південного напрямку. У 1730-1740-х роках кримськотатарські загони брали участь у конфліктах Османської імперії проти Росії, зокрема під час російсько-турецьких воєн 1735-1739 років, однак їх роль поступово змінювалась від самостійного чинника регіональної політики до допоміжного військового ресурсу імперської системи.

Белградський мир 1739 року закріпив чергову зміну балансу сил у регіоні, що ще більше обмежило можливості Кримського ханства щодо самостійного впливу на події у Східній Європі. У другій половині XVIII століття остаточна криза

кримської державності постала наслідком поєднання зовнішнього військового тиску та внутрішніх економічних труднощів, пов'язаних із занепадом традиційної системи доходів, яка значною мірою залежала від воєнної здобичі та торгівлі полоненими. Російсько-турецька війна 1768-1774 років завершилася Кючук-Кайнарджійським миром 1774 року, який формально проголосив незалежність Кримського ханства від Османської імперії, однак фактично створив умови для поступового встановлення російського контролю над його внутрішніми та зовнішніми справами [6].

Річ Посполита вже перебувала у стані політичної кризи, що завершилася поділами 1772, 1793 і 1795 років, і тому не могла відігравати самостійної ролі у кримському питанні, оскільки її державність була поступово ліквідована сусідніми імперіями. У 1783 році Російська імперія здійснила анексію Кримського ханства, що виступило завершенням багатовікової системи литовсько-польсько-кримських відносин як окремого етапу міжнародної політики Східної Європи, у межах якого взаємодія трьох політичних центрів формувала складну рівновагу між війною, дипломатією та економічними відносинами.

Отже, взаємини між Великим князівством Литовським, Польським королівством, Річчю Посполитою та Кримським ханством у XV-XVIII століттях були одним із ключових чинників формування політичної ситуації у Східній Європі. Вони поєднували постійне військове протистояння, дипломатичні переговори, торговельні відносини та ситуативні союзи, які змінювалися залежно від міжнародної кон'юнктури та впливу Османської імперії й Московської держави. Кримське ханство залишалося важливим учасником регіональної політики, однак поступове посилення Російської імперії та криза Речі Посполитої у XVIII столітті призвели до руйнування попереднього балансу сил. Анексія Криму 1783 року та поділи Речі Посполитої завершили багатовіковий етап литовсько-польсько-кримських відносин і започаткували новий імперський порядок у регіоні.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження встановлено, що литовсько-польсько-кримські міжнародні відносини XIII-XVI ст. були важливими у політичному розвитку Східної Європи та впливали на формування системи міждержавних

зв'язків. З'ясовано, що після занепаду Київської Русі українські землі стали об'єктом політичного та військового суперництва між Великим князівством Литовським, Польським королівством і державними утвореннями степового світу. Встановлено, що геополітичне положення українських територій визначало їх стратегічне значення для сусідніх держав, які прагнули встановити контроль над торговими шляхами, прикордонними районами та військово-політичними комунікаціями.

У ході дослідження простежено, що формування міжнародних відносин у регіоні супроводжувалося як дипломатичними зв'язками, так і постійними військовими конфліктами, що значно впливало на стабільність політичної ситуації у Східній Європі. Виявлено, що упродовж XIII-XVI ст. відносини між державами мали змінний характер і поєднували союзництво, тимчасові домовленості та відкрите протистояння. Аналіз історичних джерел та наукової літератури дозволив встановити, що міжнародна політика держав визначалася не лише військовими чинниками, але й економічними, релігійними та династичними інтересами. Таким чином, дослідження підтвердило, що литовсько-польсько-кримські взаємини були одним із факторів розвитку політики у Східній Європі доби середньовіччя та раннього нового часу.

У процесі виконання завдань було проаналізовано стан джерельної бази та історіографії проблеми, що дало змогу встановити значний науковий інтерес до теми міжнародних відносин у Східній Європі XIII-XVI ст. З'ясовано, що українські, польські та західноєвропейські дослідники приділяли увагу окремим складовим взаємин між Великим князівством Литовським, Польським королівством і Кримським ханством, однак дослідження відносин представлено недостатньо. Встановлено, що значна частина історіографії зосереджувалася переважно на військових кампаніях або дипломатичних угодах, залишаючи поза увагою взаємозв'язок між політичними, економічними та військовими чинниками. Аналіз джерел засвідчив, що міжнародні відносини держав регіону формувалися під впливом постійних змін зовнішньополітичної ситуації та боротьби за домінування у прикордонних територіях.

Увагу в дослідженні було приділено літописам, дипломатичним документам, мирним угодам і працям істориків, що дозволило більш повно охарактеризувати розвиток взаємин між державами. Проведений аналіз підтвердив, що в сучасній історичній науці існує потреба подальшого узагальнення наукових підходів та залучення нових досліджень для висвітлення проблеми. Опрацювання історіографії та джерельної бази стало основою для з'ясування особливостей литовсько-польсько-кримських міжнародних відносин у досліджуваній період.

Дослідження політичних передумов формування міжнародних відносин у Східній Європі XIII-XV ст. дало можливість визначити основні напрями зовнішньої політики Великого князівства Литовського та Польського королівства щодо українських земель і степових територій. Встановлено, що Велике князівство Литовське у XIV ст. значно посилило свої позиції в регіоні, поширивши владу на значну частину руських земель після перемоги над ординцями у битві на Синіх Водах 1362 р. З'ясовано, що литовська влада намагалася зберігати відносну автономію місцевої знаті, що стабілізувало становище на приєднаних територіях.

Кревська унія 1385 р. започаткувала поступове зближення Литви й Польщі, що мало значний вплив на подальший розвиток міжнародних відносин у регіоні. Проведений аналіз показав, що Польське королівство прагнуло зміцнити свій політичний вплив на українських землях та розширити контроль над прикордонними територіями. У роботі також визначено, що боротьба з Тевтонським орденом і загроза з боку Золотої Орди допомогли тимчасовому об'єднанню політичних інтересів Польщі та Литви.

Встановлено особливості утворення Кримського ханства та визначено його місце у регіональній політиці Східної Європи. З'ясовано, що після розпаду Золотої Орди Кримське ханство перетворилося на впливову політичну силу, яка втручалася у міжнародні відносини регіону. Зовнішня політика ханства поєднувала військові походи, дипломатичні переговори та укладання союзів із сусідніми державами залежно від політичної ситуації. Аналіз взаємин Кримського ханства з Великим князівством Литовським і Польським королівством засвідчив,

що вони мали нестабільний характер та змінювалися від співпраці до відкритого військового протистояння. Вплив на політику Кримського ханства справляла Османська імперія, яка поступово посилила свій контроль над Кримом і використовувала його як важливий інструмент впливу у Східній Європі. Визначено, що дипломатичні відносини між державами супроводжувалися укладанням мирних договорів і союзницьких угод, які переважно мали тимчасовий характер та залежали від зовнішньополітичних обставин.

Проведене дослідження військово-політичної взаємодії між Великим князівством Литовським, Польським королівством і Кримським ханством дозволило дійти висновку, що конфлікти та дипломатичні домовленості були невід'ємною складовою міжнародних відносин у Східній Європі XIII-XVI ст. Встановлено, що боротьба за прикордонні території та контроль над торговими шляхами спричиняла військові зіткнення, які негативно впливали на економічний і демографічний розвиток українських земель

Міжнародні відносини характеризувалися високим рівнем нестабільності, оскільки союзи між державами змінювалися відповідно до політичної вигоди сторін. Доведено, що релігія також мала вплив на міждержавні відносини, адже протистояння між християнським і мусульманським світом посилювало військово-політичну напругу в регіоні. Отже, литовсько-польсько-кримські міжнародні відносини XIII-XVI ст. стали важливим чинником розвитку політичної системи Східної Європи та справили значний вплив на подальший історичний розвиток регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко О. Д. Історія України : Навч. посіб. Київ : Академвидав, 2006. 686 с.
2. Грушевський М. С. Історія України-Руси / ред. П. С. Сохань. Київ : Наук. думка, 1991. Т. 11 : Пам'ятки історичної думки України. 648 с.

3. Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України. Харків : Ранок, 2024. 224 с.
4. Гайворонський О., Громенко С. Кримське ханство. *Крим реалії*. URL: <https://ua.krymr.com/a/krymske-khanstvo-menhli-herai-mizh-ordoiu-lytvoiu-to-moskvoiu/29056505.html> (дата звернення: 20.05.2026).
5. Гайворонський О. Володарі двох материків. Київ : Майстер. кн., 2009. Т. 2 : Кримські хани XV-XVI століть. 672 с.
6. Громенко С. Кримський похід Девлета Герая. *ppu.gov.ua*. URL: <https://ppu.gov.ua/press-center/pohrom-i-pidpalennia-moskvy-krymskyu-pokhid-devleta-geraia/> (дата звернення: 20.05.2026).
7. Гайворонський О., Громенко С. Кримське ханство. Османське вторгнення. *Крим Реалії*. URL: <https://ua.krymr.com/a/krymske-khanstvo-osmanske-vtorhnennia/29048050.html> (дата звернення: 20.05.2026).
8. Грюнвальдська битва 1410 року. *Просвіт*. URL: <https://prosvit.in.ua/history/battle-of-grunwald-in-1410.html>.
9. Галушко К. Ю. Південний Крим у 13-14 ст. : Енциклопедія історії України / ред. В. А. Смолій. 2-ге вид. Київ : Наук. думка, 2019. 842 с.
10. Династії Польщі - Ягеллони. *Польська громада Дніпра*. URL: <https://polska.dp.ua/uk/disnastii-polshhi-jagelloni/>.
11. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / пер. з англ П. Таращук. Київ : Основи, 2008. 1080 с.
12. Історія: Україна і світ / І. Д. Васильків та ін. Тернопіль : Астон, 2025. 320 с.
13. Ісаєвич Я. Д. Корона польська, поняття та назва держави. *Інститут історії України*. URL: <https://surl.li/raljwq> (дата звернення: 20.05.2026).
14. Крементуло В. Грюнвальдська битва в історії та літературі. *Київські полоністичні студії*. 2010. Т. 16, № 4. С. 14-20.
15. Крим та Кримське ханство в XIII - першій половині XVII ст. *library.nusta.edu.ua*. URL: <https://library.nusta.edu.ua/depository/Електронні%20книжки/Історія%20України/08.pdf> (дата звернення: 14.05.2026).

16. Кириченко К. В. Галицько-Волинський літопис і створення Легендарної Частини 2-го зводу літописів Великого Князівства Литовського. *Український історичний журнал*. 2012. № 6. С. 111-129.
17. Карпов В., Чеботарьов С. Силуети крізь час : Докум.-худож. вид. 2-ге вид. Кропивницький : Знання, 2021. Т. 2. 472 с.
18. Крип'якевич І. П. Історія України / ред.: Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. Львів : Світ, 1990. 519 с.
19. Карасевич А., Левківський К., Сокирська В. Політичні портрети Галицько-Волинської держави: навчальний посібник. Умань : ПП Жовтий О.О., 2011. 639 с.
20. Кревська унія та її наслідки. *Історія України: Зародження української нації*. URL: https://history.ed-era.com/mizh_russyu_ta_richchyu/krevska_unya_ta_naslidki (дата звернення: 14.05.2026).
21. Люблінська унія між Короною Польською та Великим князівством Литовським. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського*. URL: <https://www.nbuv.gov.ua/node/4183> (дата звернення: 20.05.2026).
22. Люблінська унія 1569 року. URL: <https://surl.li/glhyly> (дата звернення: 20.05.2026).
23. Мицик Ю. А. Літописи Великого Князівства Литовського. Київ : Наук. думка, 2009. Т. 6 : Енциклопедія історії України. 790 с.
24. Потульніцький В. Корона і ціна. Історіософія династичної історії Центрально-Східної Європи в IX - XVIII ст. Львів : Вид. дім «Наутілу», 2018. 328 с.
25. Пастівничий М. Доба Ольгерда - Великого князя Литовського. *Сурма*. URL: <https://surma.com.ua/776-doba-olgerda-velykogo-kniazia-lytovskogo.html> (дата звернення: 20.05.2026).
26. Рафальський О. Українська держава. Витоки. Історична еволюція. Сучасність. : монографія. Київ, 2024. 428 с.

- URL: <https://doi.org/10.53317/978-617-7906-46-8> (дата звернення: 20.05.2026).
27. Русина О. В. Казимир III Великий. Київ : Наук. думка, 2007. Т. 4 : Енциклопедія історії України. 528 с.
28. Тація В. Я. Історія держави і права України : підручник / ред.: А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренко. Київ : КУП НАНУ, 2013. Т. 1. 892 с.
29. Угорське королівство у 10-15 століттях. *Освіта.UA*. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/31363/ (дата звернення: 20.05.2026).
30. Утворення Кримського ханства. *Історія України: Зародження української нації*. URL: https://history.ed-era.com/mizh_russyu_ta_richchyu/utvorennya_krumского_khanstva (дата звернення: 20.05.2026).
31. Українські землі у складі Речі Посполитої у XVI - першій половині XVII ст. *istzno*. URL: <https://istzno.dp.ua/lesson/tema-7-2023> (дата звернення: 20.05.2026).
32. Черкас Б. Політичні відносини Великого князівства Литовського з Кримським ханатом. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2003. Т. 3. С. 117-128. URL: http://resource.history.org.ua/publ/uacenter_2003_3_117 (дата звернення: 20.05.2026).
33. Черкас Б. Маловідомі та суперечливі події XIII-XIV ст. в історії України: часів панування Улуса Джучи / ред. В. Смолій. Ін-т історії України НАН України, 2014. 387 с.
34. Черкас Б., Колодзейчик Д. Кримське ханство й Польсько-Литовська держава. *Український історичний журнал*. 2014. № 1. С. 188-191.
35. Шевченко Н., Захарченко М. Литовсько-український науковий проєкт «Спільна історична спадщина Великого Князівства Литовського і пам'ять регіону Східної Європи». *Старожитності Лукомор'я*. 2023. № 6. С. 86-94. URL: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2023.6.243> (дата звернення: 20.05.2026).

36. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ : Генеза, 1997. 380 с.
37. Dlugossii I. *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*. 8th ed. Warszawa : Biblioteka Narodowa, 1964. 486 p.
38. Łowmiański H. *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*. UAM, 1983. 579 p.
39. Lendvai P. The Hungarians: a thousand years of victory in defeat. *Choice Reviews Online*. 2003. Vol. 41, no. 4. P. 41-57. URL: <https://doi.org/10.5860/choice.41-2342> (date of access: 20.05.2026).
40. Plokhy S. *The Gates of Europe: A History of Ukraine*. New York : Basic Books, A Member of the Perseus Books Group, 2015. 432 p.
41. Rowell S. *Lithuania Ascending: A Pagan Empire Within East-central Europe, 1295-1345*. Cambridge University Press, 1994. 149 p.
42. Szujski J. *Dzieje Polski*. Lwów : Karol Wild, 1862. 340 p.
43. Samsonowicz H. *Historia Polski do roku 1795*. Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1990. 313 p.
44. Średniowiecze / ed. by B. Czwojdrak, J. Sperki. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011. Vol. 3 : Polskie i Powszechne. 254 p.
45. Tokar N. Ukrainian lands in the Lithuanian-Moscow war 1507-1508. *History & Archaeology*. 2024. No. 1. P. 97-103. URL: <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2024-1-10> (date of access: 20.05.2026).